

נייר עמדה 3 | יולי 2021 - אב תשפ"א

סקר המורשת הלאומית

אתרי מורשת היסטוריים
ביהודה, שומרון ובקעת הירדן:
תמונת מצב ארכיאולוגית ודרכי פעולה

משה גוטמן | גיא דרך | איתן מלט

פורום
שילה



תצלום הכריכה: שרידי הכנסייה הביזנטית בתל זיף לאחר ההרס. צילום: ארי בריגס.
בתצלום למעלה: הכנסייה לפני ההרס.

ניהול תוכן: **ד"ר ג.ק.** (ארכיאולוג, בעילום שם)
מיפוי ארכיאולוגי, GIS, פענוח תצ"א ואורתופוטו: **חגי כהן-קלונימוס ואיתן מלט**
סקירה ביבליוגרפית: **דניאל שני**
סיורי שטח ותצלומים: **יהונתן גרנית ואיתן מלט**
ייעוץ משפטי: **עו"ד אריאל ארליך**

עורכת אחראית: **ד"ר ענת רוט**
עריכה: **שמואל מרצבך**
עיצוב גרפי: **סטודיו אמונה כרמל**
תמונות: **ארגון שומרים על הנצח**

אב תשפ"א, יולי 2021



שומרים על הנצח
קואליציית ארגונים
להגנה על עתיקות ישראל



תוכן עניינים

5	רשימת טבלאות
7	רשימת תמונות
9	תקציר
13	מבוא
17	פרק ראשון מתודולוגיה
28	פרק שני עיקרי הממצאים
43	פרק שלישי ניהול אתרי המורשת בידי הרשויות - תמונת מצב
51	פרק רביעי הגורמים למצבם של אתרי המורשת ביהודה ושומרון
60	פרק חמישי המלצות מדיניות - תוכנית חירום לאומית

רשימת טבלאות

21	טבלה 1: דירוג אתרי הסקר - לפי רמת חשיבות
31	טבלה 2: שיעור האתרים שנפגעו בפילוח לפי קבוצת חשיבות
36	טבלה 3: רמת הפגיעה באתרים לפי מיקום גיאוגרפי
40	טבלה 4: אתרי קבוצה א'
41	טבלה 5: היקף הנזק באתרי קבוצה א' לפי סוג הפגיעה
42	טבלה 6: שיאני הפגיעות בקבוצה א'
50	טבלה 7: סימון אתרי הסקר במאגרי המנהל האזרחי

רשימת תמונות

- 20 **תמונה 1:** "הארמון השלישי" של הורדוס ביריחו ו"הגנים השקועים"
- 24 **תמונה 2:** ארכלאיס: מגה-מטרופולין חשמונאית-הרודיאנית
- 24 **תמונה 3:** קרן סרטבה, שפכי שוד טריים רבים במורדות המערביים
- 25 **תמונה 4:** "המאגורה הגדולה" - לפני השוד וההרס המסיבי ולאחריו
- 25 **תמונה 5:** חוליית שודדים בפעולה בתל עיטם המקראי
- 27 **תמונה 6:** בורות שוד, במדרון המערבי של תל דותן
- 30 **תמונה 7:** מתנדבי "שומרים על הנצח" בתיעוד מערה שנשדדה באזור מצודת הורקניה שבמדבר יהודה
- 30 **תמונה 8:** מצודת הורקניה, גולגולות ועצמות אדם מפוזרות בחלל תת־קרקעי שנפרץ ונשדד
- 30 **תמונה 9:** קרן סרטבה, בורות השוד העתיקים בראש המבצר
- 33 **תמונה 10:** חזית כנסיית יוחנן המטביל מהתקופה הביזנטית בסבסטיה
- 41 **תמונה 11:** קריקטורה פלסטינית של תל ארומה (ג'בל אל-עורמה)
- 50 **תמונה 12:** אתר קיפרוס, מבצר חשמונאי חשוב, מסומן בנקודה בלבד

ארץ ישראל הייתה טבורו של עולם משחר ההיסטוריה, ומאורעות היסטוריים גדולים וחשובים התרחשו בה - החל מהתקופה הפרהיסטורית, דרך ימי האימפריות הגדולות וממלכות ישראל, וכלה בתקופה המודרנית. חלק גדול מהאירועים הללו - ובראשם אלה בתולדות ישראל - התרחשו מעבר למה שמכונה היום "הקו הירוק". שטחי יהודה ושומרון הם לב ליבה של "ארץ התנ"ך", והעושר המחקרי הטמון מתחת לקרקע מחבר בעדויות ממשיות את העם היהודי למורשתו הלאומית ההיסטורית, ומהווה מוקד רב חשיבות ועניין במורשת העולמית, הדתית והמדינית.

דא עקא, בשנים האחרונות אנו עדים להרס שיטתי וחסר תקדים של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון. חומות וביצורים מושמדים כעניין של יום ביומו, אתרים ארכיאולוגיים נחפרים באופן פיראטי, ממצאים חשובים נגנבים מהם, ושודדי עתיקות עושים בהם כבתוך שלהם. ברבים מן המקרים אין בידינו האפשרות לדעת מה נעלם ומה אבד מאיתנו לעולמים.

מציאות מטרידה זו הובילה אותנו לערוך את "סקר המורשת הלאומית" - סקר ראשון מסוגו, שתכליתו לעשות "צילום מצב" ולתת תמונה מדויקת, עד כמה שאפשר, על רמת ההשמרות/פגיעה של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון.

הסקר נערך במחצית הראשונה של שנת 2020, על ידי ארגון "שומרים על הנצח" והמרכז להגנת עתיקות ישראל (IHPC), כחלק מפרויקט רחב שיזם פורום שילה למיפוי שטחי C והפעילות הפלסטינית בהם. במסגרת הסקר נבחרו 365 האתרים הארכיאולוגיים החשובים ביותר למורשת התרבות הלאומית והעולמית ביהודה ושומרון שתועדו במחקר, אשר מופו על פי רמת הנזק שנגרם להם, סוג הנזק, גורם הנזק וסיבת הנזק. בסקר השתתפו ארכיאולוגים בכירים וסיירי שטח מיומנים, ונעשה שימוש באמצעי

בשנים האחרונות אנו עדים להרס שיטתי וחסר תקדים של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון. ברבים מן המקרים אין בידינו האפשרות לדעת מה נעלם ומה אבד מאיתנו לעולמים.

צילום שונים, לצד עיון בספרות המחקר הרלוונטית ובמאגרי המידע של המנהל האזרחי. הדגש בסקר היה על אתרי מורשת שהם "מהחשובים בהיסטוריה ובתרבות של ארץ ישראל ואף בתרבות העולמית ומהווים אבן יסוד להיסטוריה של כלל הדתות"¹, ולפיכך בחרנו להשתמש במונח "אתרי מורשת" על פני המונח "אתרים ארכיאולוגיים".

כ-90% אחוז מהפגיעות הן בעלות זיקה לתחומי האחריות של הרשות הפלסטינית.

בהתאם למיפוי חולקו האתרים לארבע קבוצות על פי חשיבותם ויכולת הגישה אליהם; בקבוצה א' 24 אתרים, בקבוצה ב' 52, בקבוצה ג' 49 ובקבוצה ד' 240 אתרים. 74% מהאתרים שנסקרו נמצאים בשטחי C, 17% בשטחי B, ו-9% בשטחי A.

ממצאי הסקר מלמדים על פגיעה חמורה וחסרת תקדים במצבם של אתרי המורשת בשנים האחרונות: חומות ומבנים עתיקים הוחרבו, בורות שוד נחפרו, וממצאים רבים נעלמו. להוותנו גילינו כי 80% מאתרי הסקר - 289 במספר - נפגעו: 41% במידה בינונית; ו-39% מהם נפגעו.

בין האתרים שנפגעו בולטים בעיקר אתרים מתקופת בית שני (83% מכלל האתרים הפגועים) - ככל הנראה מחמת בולטות השרידים ומחמת ערכם הכספי של הממצאים. רק 72 אתרים - 20% מכלל אתרי הסקר - נמצאו שמורים. אלה הם על פי רוב אתרים הממוקמים בסמוך להתיישבות הישראלית, או תילים מרכזיים בשטחי A, שמתבצעת בהם פעילות שימור ופיתוח בסיוע גורמים אירופיים, או אכיפה בידי הרשות הפלסטינית.

היקף השטח הפגוע מתוך השטח שנסקר הוא עצום מבחינה ארכיאולוגית: כל 24 האתרים בקבוצת חשיבות א' נפגעו בשנים האחרונות, והיקף השטח הפגוע שלהם עומד על 5.1 קמ"ר (42% משטח האתרים הכולל), כאשר כמעט מחצית מהם (40%) מצויים בסכנת השמדה מיידית. ב-48% מהאתרים תועדה גם מגמת האצה בקצב הפגיעה בשנתיים האחרונות.

לגבי הקשר בין מיקום האתר לבין רמת הפגיעה בו - הממצאים מעלים כי האתרים הפגועים ביותר הם אלה שנמצאים בשטחי B (87%); אחריהם ברשימה נמצאים האתרים בשטחי C (78%); ולבסוף האתרים שנמצאים בשטחי A (74%). ככל הנראה, שונות זו נובעת מהיעדר המשילות המוחלט שקיים בשטחי B, אשר הפך לשטח הפקר שבו אין דין ואין דיין.

1 מתוך הגדרת המטרות של יחידת קצין מטה ארכיאולוגיה במנהל האזרחי. ראו אתר מתאם פעולות הממשלה בשטחים, ארכיאולוגיה: https://www.gov.il/he/departments/Units/archeology_unit

ניתוח הגורמים לפגיעה הקשה באתרי המורשת ביהודה ושומרון העלה כי הם נחלקים לשלושה סוגים: גורמים פנים־ישראליים, גורמים פלסטיניים וגורמים בינלאומיים.

ראש וראשון הוא אוזלת היד של מדינת ישראל, שמועלת בתפקידה לשמור ולהגן על אתרי המורשת; ובהתנהלותה המגומגמת, מפקירה אותם להרס ולשוד שיטתי ומאורגן. כך למשל, המחקר מצא שבניגוד להוראת החוק, במחצית מהאתרים שנסקרו לא סומנו גבולות האתר על ידי קמ"ט ארכיאולוגיה - הזרוע של המנהל האזרחי, שאחראית מטעם המדינה על הגנת האתרים; ומבין 167 האתרים שכן סומנו, ב־34 אתרים סומנו הגבולות באופן חסר שאינו מקיף את כלל הממצאים בשטח.² אחת הסיבות לסימון הלקוי הוא הכניעה הישראלית למהלך ההשתלטות המאורגן של הפלסטינים על שטחי

C (שנעשה באמצעות בניוי נרחב וחקלאות), אשר באה לידי ביטוי בהחלטה התמוהה של המנהל האזרחי להחריג בניוי פלסטיני קיים - גם כאשר הוא בלתי־חוקי - מגבולות האתר המסומנים, ולוותר מראש על חשיפת המורשת שאולי טמונה מתחתיו. למותר לציין שהנחיה כזו עומדת בניגוד לחוק העתיקות ולא יכולה להתרחש בתוך גבולות הקו הירוק.

מדינת ישראל מועלת בתפקידה לשמור ולהגן על אתרי המורשת; והתנהלותה המגומגמת מפקירה אותם להרס ולשוד שיטתי ומאורגן.

היבט שני של אוזלת היד הוא היעדר האכיפה של עבריינות מורשת. כשל זה בא לידי ביטוי בכך שעד לאחרונה הוקצה לפעולות האכיפה של אתרי המורשת פקח אחד בלבד, והתוצאה היא שהמהרסים פועלים בשטח באין מפריע. ממצאי הסקר מלמדים שבניגוד לפגיעות בתוך הקו הירוק, שמתאפיינות בפגיעה נקודתית וחד־פעמית ("פגע וברח"), 70% מהפגיעות באתרי המורשת ביהודה ושומרון הן פגיעות מתמשכות, לאורך פרקי זמן ארוכים ורובן נעשות באמצעות כלים כבדים.

היבט נוסף של אוזלת היד הישראלית בשמירה על אתרי המורשת ביהודה ושומרון הוא היעדר הנחייה מדינית ברורה למנהל האזרחי, להגן על אתרי המורשת ביהודה ושומרון בכל מקום שבו הם נמצאים, לרבות שטחי A ו־B. בהיעדר דירקטיבה, מי שקובע את המדיניות הוא היועץ המשפטי של המנהל האזרחי, וזה מגביל את פעילות המנהל לשטחי C בלבד. בין אתרי המורשת הבולטים בשטחי B שנתונים לפגיעה מתמשכת וקשה, ניתן למנות את: המזבח בהר עיבל (מזבח יהושע), המבצר החשמונאי בתל ארומה וחלק

2 טיב הסימון נבדק לעומק רק ב־65 מתוך 167 האתרים שסומנו.

**ישויות מדינתיות זרות
ממנות באופן ישיר
ועקיף את הפגיעה באתרי
הארכיאולוגיה והמורשת,
וחרם אקדמי בינלאומי
מוטל על חוקרים
הפועלים ביהודה ושומרון.**

גדול משומרון הקדומה, בירת ממלכת ישראל (סבסטיה). הסיבה להתנגדות זו היא הפרשנות המשפטית להסכמי אוסלו, הגורסת כי הרס אתרי המורשת הוא תחום "אזרחי"; ומכיוון שעל פי ההסכמים, האחריות האזרחית בשטחי B נתונה בידי הרשות הפלסטינית - למדינת ישראל אין סמכות לפעול בהם בסוגיה זו. בהחלטה זו מפקיר המנהל דה־פקטו את אתרי המורשת ביהודה ושומרון לחסדיה של הרשות הפלסטינית.

כפי שצוין לעיל, הרשות הפלסטינית לא רק שאיננה שומרת ומגינה על אתרי המורשת, היא אחראית לכ־90% מהפגיעות בהם. מטרותיה המוכרזות הן לקעקע את הקשר ההיסטורי של העם היהודי למחוזות יהודה ושומרון ולהשתלט על השטח; וכדי לעשות זאת היא מעודדת, או לכל הפחות מאפשרת, פגיעה מסיבית באתרי מורשת שהם בעלי חשיבות לנרטיב הישראלי ולמורשת היהודית, תוך הפרה בוטה של התחייבויותיה בהסכמי אוסלו. זאת ועוד, באתרים הארכיאולוגיים שאותם יש לה עניין לפתח, היא מתנהלת באופן שנוגד את הסטנדרטים הבינלאומיים המקובלים של שימור אתרים.

את הפעילות הפלסטינית הממסדית להרס אתרי המורשת ביהודה ושומרון מגבה מעטפת בינלאומית של ישויות מדינתיות זרות, אשר ממנות באופן ישיר ועקיף את פעולות ההרס. אל מימון הפגיעה האקטיבית באתרים מצטרף גם חרם אקדמי בינלאומי על חוקרים הפועלים ביהודה ושומרון, אשר מונע עיסוק ומחקר אקדמי, יישומי ותיאורטי, באתרים הארכיאולוגיים הפזורים במרחב זה ומסייע בהפקרתם בידי המפגעים.

המלצותינו לפעולה הן לקיחת אחריות של מדינת ישראל על כלל אתרי המורשת ביהודה ושומרון, ואימוץ תוכנית חירום לאומית הכוללת: (1) פעולות מעשיות לעצירת הפגיעה המתמשכת באתרים; (2) תיעוד ושימור הממצאים שנחשפו; (3) העברת האחריות המנהלית על אתרי המורשת ביהודה ושומרון מהמנהל האזרחי לרשות העתיקות. (4) במישור הבינלאומי מוצעת פעילות ממשלתית נגד גופים המעורבים בפגיעה באתרי מורשת ובמימונה, במישורין או בעקיפין. (5) במישור האקדמי מוצעים מאבק דיפלומטי במחוללי החרם ופעילות להסברה אקדמית ולעידוד מחקר בינלאומי באתרי מורשת ביהודה ושומרון.

מ אז ראשית המאה ה־19, הימים שבהם הונחו יסודותיו של מדע הארכיאולוגיה, משכה אליה ארץ ישראל חוקרים רבים. תנופה משמעותית קיבל המחקר הארכיאולוגי בארץ ישראל בעשור השלישי של המאה ה־20, עם תחילתו של המנדט הבריטי. החפירות שנערכו למן אותן שנים בכל רחבי הארץ, ממזרח למערב ומצפון לדרום, בתיליה ובהרריה, בבקעותיה ובגאיותיה, הביאו לשפע ממצאים של תרבות חומרית - משחר ההיסטוריה ועד ימינו. במאה השנים שחלפו מאז, נערכו בארץ ישראל מאות חפירות יזומות וסקרים יסודיים ואלפי חפירות הצלה. יש הטוענים כי מבחינה ארכיאולוגית, ארץ ישראל היא המקום הנחפר והנחקר ביותר בעולם.³ התעניינות בינלאומית רחבה זו בארכיאולוגיה של הארץ נבעה הן מקדושתה לדתות השונות ומהיותה המקום שבו התרחשו רוב סיפורי התנ"ך, הן ממרכזיותה בתולדות העמים. מכאן גם שפע הממצאים מתקופות היסטוריות רבות ומגוונות.

תנופה נוספת קיבל המחקר הארכיאולוגי בארץ ישראל לאחר שחרורם של חבלי יהודה, שומרון, הגולן ובקעת הירדן במלחמת ששת הימים. עד אותה עת היו אלה חבלי ארץ בלתי נודעים מבחינה מחקרית.⁴ אומנם, בכמה תילים מרכזיים - דוגמת שכם, שומרון, תרצה, דותן, תענך, בית אל, יריחו, העי, חברון ובית צור - נערכו חפירות נקודתיות, אבל לא נערך סקר ארכיאולוגי מרחבי. הצעד הראשון במחקר הארכיאולוגי בשטחי יהודה ושומרון היה "סקר החירום" שנערך באזורים הללו בשנה הראשונה שלאחר המלחמה, ובמסגרתו נסקרו כ־750 אתרים ארכיאולוגיים באזורי ההר המרכזי של ארץ ישראל. לסקר זה נודעה חשיבות רבה בהיותו מקור מידע ראשוני, אולם מכיוון שנערך בתנאים לא מיטביים, המידע שהצטבר בו - הן בנוגע לאתרים הן בנוגע לממצאים שנתגלו בהם - לא היה מלא.⁵ במהלך השנים נחפרו

3 ראו לדוגמה אברהם פאוסט, החברה הישראלית בתקופת המלוכה: מבט ארכאולוגי, ירושלים: יד יצחק בן־צבי, 2005, עמ' ז.

4 ראו אנציקלופדיה לתולדות ארץ ישראל, תל־אביב: מודן ומשרד הביטחון, 1986, ערך "ארכיאולוגיה של ארץ ישראל", עמ' 111.

5 ראו משה כוכבי (עורך), יהודה שומרון וגולן: סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח, ירושלים: האגודה לחקר ארכיאולוגיה של ארץ ישראל, תשל"ב. סקר ארכיאולוגי הוא בחינת אתרים ארכיאולוגיים בתא שטח מסוים ותיעודם כבסיס למחקר עתידי.

ביהודה, שומרון ובקעת הירדן שורה של אתרים בעלי חשיבות היסטורית ולאומית, ונתגלו בהם ממצאים יוצאי דופן בחשיבותם - הן המחקרית הן ההיסטורית הן הלאומית.⁶ בין הממצאים הללו ניתן למנות את המגילות הגנוזות שנתגלו בחפירות קומראן ובמערות מדבר יהודה, ואת הפאר האדריכלי והתרבותי שנחשף בחפירות ההרודיון ובארמונות החשמונאים. לצד זאת, נערכו במשך השנים סקרים ארכיאולוגיים פרטניים לאזורים ספציפיים.⁷

במסגרת הסכם הביניים (הסכם אוסלו ב'), שנחתם בין מדינת ישראל לבין הרשות הפלסטינית ב-28.10.1995, חולקו שטחי יהודה ושומרון לשלושה סוגים: שטחי A, הנתונים באחריות צבאית ואזרחית פלסטינית; שטחי B, הנתונים באחריות אזרחית פלסטינית ואחריות צבאית ישראלית; ושטחי C הנתונים באחריות ישראלית מלאה. התייחסותו של ההסכם לסוגיית אתרי המורשת והעתיקות ביהודה ושומרון, לרבות השליטה בהם והאחריות לשימורם, הייתה חלקית מאוד ולקויה, ללא כל חשיבה מרחבית על אינטרסים של מורשת לאומית או על הסיכון הנשקף לאתרים. זאת ועוד, על פי ההסכם, האחריות על אתרים ארכיאולוגיים מרכזיים ובעלי חשיבות רבה לתרבות הלאומית היהודית (כגון בית הכנסת העתיק בסמוע; חלקים מהעיר שומרון, בירת ממלכת ישראל המקראית, שבסבסטיה; תל תרצה; המזבח בהר עיבל; וחלק גדול מאתר ארמונות החשמונאים ביריחו) - נמסרה לידי הרשות הפלסטינית, או שנקבע כי מעמדם יידון בוועדות משותפות עתידיות, ללא ירידה לפרטי התהליך. אך הליך כזה לא התרחש מעולם.

בשנים האחרונות פוקדים את כלל האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון הרס וחורבן חסרי תקדים בהיקפם ובעומקם. ממצאים ארכיאולוגיים שערכם המחקרי והלאומי לא יסולא בפז נשדדים ונבזזים באופן שיטתי. אנו עדים לחורבנם של ביצורים וארמונות, להשמדת מונומנטים, לבזיזתם של מערות קבורה מפוארות ולכליה מוחלטת כמעט של אתרים שלמים. במקרים רבים, לאחר שאתר נשדד, אין כל דרך לדעת אילו ממצאים נשדדו או הושמדו ואילו פרטי מידע אבדו מאיתנו לעולמים, כיוון שהיכולת לעריכת חפירה

6 לסקירת האתרים הארכיאולוגיים שזוהו מאז מלחמת ששת הימים, ראו Raphael Greenberg and Adi Keinan, *Israeli Archaeological Activity in the West Bank and East Jerusalem: A Sourcebook*, Ostracon Press, 2009 (זמין לעיון ברשת בכתובת http://alt-arch.org/he/wp-content/uploads/2013/09/WBADB_sourcebook.pdf).

7 ניתן לצפות בהם באתר **הסקר הארכיאולוגי של ישראל** (<http://survey.antiquities.org.il/#/Map-> Survey). ראו לדוגמה יוסף פטריך, **מפת דיר מר סבא: סקר ארכיאולוגי ביהודה ושומרון**, ירושלים: רשות העתיקות, תשנ"ה; אדם זרטל, **סקר הר מנשה**, כרכים א-ז, אוניברסיטת חיפה ומשרד הביטחון, 1992-2019.

אתרים רבים נמחקו כליל. מספר אתרים לא מבוטל, שבהם זוהו בעבר ערים, חומות ומבנים מפוארים שוטחו, נחפרו ונשדדו או הפכו לשטחים חקלאיים ובנויים.

ארכיאולוגית מסודרת נפגעת קשות בפעולות שוד או הרס, המסירות את שכבות הקרקע בצורה שאינה מאפשרת אחריה עוד פעולה מחקרית.

נוכח מצב עניינים מטריד זה, ערכנו במחצית הראשונה של שנת 2020 סקר מקיף, שכלל 365 אתרים מרכזיים ביהודה ושומרון, בעלי חשיבות למחקר האקדמי ולמורשת הלאומית היהודית, בניסיון לאמוד את רמת הפגיעה -

או לחילופין את רמת ההשתמרות - שלהם,⁸ ולהעריך את מצב הממצאים הארכיאולוגיים הידועים למדע באתרי המורשת הללו.⁹ בנוגע לאתרים שטרם נחפרו או נחקרו כיאות - ושלגביהם קשה להעריך אילו ממצאים היו בהם ומהי רמת הפגיעה שלהם - נמדדו אינדיקציות לממצאים פוטנציאליים, בהתבסס על הידע המדעי הקיים ובהתבסס על הידע המקצועי של הסוקרים. הקריטריון לרמת ההשתמרות (קיום פגיעה או היעדרה) נקבע בהתאם לחוק העתיקות, התשל"ח-1978, האוסר פגיעה בפני השטח של אתרי עתיקות מוכרזים ללא היתר ופיקוח ארכיאולוגי.

נוסף על כך ביקשנו במהלך הסקר לבחון את טיבו של המידע המצוי בשכבות המידע של המנהל האזרחי ברמה המדעית, ובמידת הצורך להוסיף עליו ולשפר את איכותו באמצעות בחינה מחודשת של גבולות אתרי העתיקות על פי דו"חות אקדמיים עדכניים.

365 האתרים שנבחנו במסגרת הסקר סווגו לפי דרגת חשיבות למורשת הלאומית והבינלאומית ולמחקר המדעי, ובהתאם לרמת הסיכון שבה הם נמצאים,¹⁰ וחולקו ל-4 קבוצות:¹¹ בקבוצה א' נכללו 24 האתרים החשובים ביותר למורשת הלאומית - בהיותם תילים גדולים ורב תקופתיים ו/או אתרים בעלי חשיבות אזורית והיסטורית רבה - שגם נמצאים ברמת סיכון גבוהה, בשל מיקומם בשטח הפתוח. בקבוצה ב' נכללו 52 אתרים, בקבוצה

8 יודגש כי אין זה סקר ארכיאולוגי של אתרי עתיקות באזור גיאוגרפי מסוים, אלא סקר השתמרות של אתרים ארכיאולוגיים היסטוריים כהגדרתם בחוק העתיקות, בעלי חשיבות למורשת התרבות הלאומית. דוגמאות לרשימות אתרים נבחרים מקבילות ניתן למצוא באתר רשות העתיקות (http://www.antiquities.org.il/bestsitesmap_heb.asp?sortBy=&one=one&mapid=&qq).

9 בחרנו במינוח "אתרי מורשת" משום שהמינוח המקצועי "אתר עתיקות" עוסק בכל עתיקה הקודמת לשנת 1700 ואילו סקר זה נועד לבחון רק את מצבם של אתרים בעלי חשיבות למורשת הלאומית והעולמית ביהודה ושומרון.

10 אתרים בודדים הנמצאים במצב השתמרות מוגן וידוע לא נכללו בסקר.

11 להעמקה בנושא הגדרת חשיבותם של אתרי מורשת, ראו סעיף 111 וסעיף 12 באמנת אונסק"ו 1972, The World Heritage Convention & Guidelines. רמת הסיכון הנשקפת לאתרי המורשת נקבעה בהתאם לקריטריונים שהוגדרו על ידי UNESCO. ראו: <https://whc.unesco.org/en/158>.

ג' 49 אתרים, ובקבוצה ד' 240 אתרים. מעבר לתרומתו של הסקר לעמידה על הפגיעה באתרים שנבחנו במסגרתו, ניתן להסיק ממנו תובנות לגבי כלל אתרי המורשת ביהודה ושומרון, הן באשר לרמת ההשתמרות שלהם, הן באשר לטיב סימונם במפות המנהל האזרחי.

להשלמת התמונה העולה מהסקר הנוכחי תידרש בהכרח עבודה נוספת, הן באתרים שנמנעה מאיתנו הכניסה אליהם בשל שיקולים ביטחוניים, הן באתרים מימי הביניים המאוחרים וראשית העת החדשה (דוגמת קברי שיח'ים, מקאמים מקודשים ותחנות דרכים [ח'אנים]), ואכן, שלב ב' של הסקר מתוכנן להתבצע בקרוב.

הפרק הראשון של נייר העמדה יתאר את המתודולוגיה שעל פיה נערך הסקר, את אופי האתרים שנבחרו ואת דרכי הסימון של האתרים ביהודה ושומרון. **הפרק השני** יציג את ממצאי הסקר, יסביר את מאפייני הפגיעה באתרי המורשת ואת המניעים לפגיעה בהם. **הפרק השלישי** יתאר את אופן ניהולם של האתרים בידי רשויות המדינה ויסביר את פערי המידע המשתקפים מהרישום במפות המנהל האזרחי. **הפרק הרביעי** ינתח את הגורמים למציאות המטרידה, הן ברמה הפנים-מדינית, הן ברמת גורמי-חוץ. **הפרק החמישי** יציע המלצות מדיניות להתמודדות יעילה ומהירה עם תופעת ההרס השיטתי והמתמשך של אתרי המורשת ביהודה ושומרון.

במהלך עבודתנו נחרדנו לגלות כי אתרים רבים נמחקו כליל. מספר אתרים לא מבוטל, שבהם זוהו בעבר ערים, חומות ומבנים מפוארים שוטחו, נחרו ונשדדו או הפכו לשטחים חקלאיים ובנויים, והשרידים הארכיאולוגיים הפכו לערימות אבנים פזורות בין החלקות. לאחר שנשחקו תחת שרשראות הכולדוזרים או הוסרו ופוננו לצרכים חקלאיים, אין עוד כל דרך לעמוד על הממצא העשיר שטמון היה באתרים חשובים אלה.

למרות כל זאת, ברבים מהאתרים יש עדיין מה להציל. האדמה טומנת בחובה סודות רבים המחכים לנו. מחובתנו לפעול על מנת למנוע את המשכו של אסון מעשה ידי אדם זה, שמחריב לנגד עינינו את מורשת התנ"ך והתרבות הלאומית, ופוגע במורשת העולמית של האנושות כולה.¹²

¹² "הידרדרות או היעלמות של כל פרט במורשת תרבותית [...] גורמת להידלדלות חמורה במורשת של כל אומות העולם". מתוך: האמנה להגנה על המורשת התרבותית והטבעית של העולם, תרגום הוועד הישראלי לאונסק"ו, אונסק"ו 1972.

בתוך תחומי הקו הירוק מצויים כ־30,000 אתרי עתיקות מוכרזים לפי חוק העתיקות הישראלי, התשל"ח-1978, הכוללים את כלל האתרים המוכרים למדע ועונים להגדרות החוק כ"אתר עתיקות". לעומת זאת, ביהודה ושומרון רק חלק קטן מהאתרים המוכרים למדע כאתרי עתיקות הוכרזו ככאלה בפועל.

מאז מלחמת ששת הימים נערכו ביהודה ושומרון כמה סקרים ארכיאולוגיים - חלקם מקיפים וחלקם נקודתיים. במסגרת סקרי השטח המקיפים, נמצאו כ־10,000 אתרים ארכיאולוגיים,¹³ ומתוכם קיים מידע מפורט רק על כ־6,000 אתרים (מתוכם נסקרו כ־4,500 אתרים, ורק כ־1,500, נחפרו).¹⁴ אולם, למרות היקף הידע המדעי הקיים, רק כ־2,300 אתרים מתוך ה־6,000 הוכרזו כאתרי עתיקות על פי חוק העתיקות הנוהג ביהודה ושומרון.

1. מאפייני אתרי הסקר

כדי לקבל תמונה מהימנה ומייצגת בנוגע למצב השתמרותם של האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון, בחרנו ב־365 אתרים שהוגדרו על ידי הצוות המדעי שלנו כבעלי החשיבות הגדולה ביותר למורשת הלאומית והעולמית.¹⁵ אתרים אלה מהווים כמעט 16% מכלל אתרי המורשת המוכרזים ביהודה ושומרון. מדובר בעבודה חלוצית מסוגה, המעניקה לראשונה פרספקטיבה רחבה בנוגע להשתמרותם של אתרי המורשת ביהודה ושומרון, בהיקף

13 ראו - Greenberg and Keinan, *Israeli Archaeological Activity in the west bank 1967-2007* source-book: ostracon, 2009.

14 האתרים הללו מצוינים בשכבות המידע של המנהל האזרחי (ניתן לצפות בהן באתר המפות שמפעיל המנהל <https://www.arcgis.com/apps/webappviewer/index.html?id=1ebbf468879146ad8d8d81f-f00a67eb8>). נציין, כי גם בין האתרים הללו ישנם פערי מידע. חלק מהם מסומן בצורה פוליוגנלית וחלק נכבד מהאתרים המופיעים במאגרי המידע של המנהל האזרחי - כ־63% מהם - מסומנים באמצעות נקודה בלבד, ללא הגדרה של גבולות האתר, ולא פעם היא ממוקמת הרחק מהמרכז שלו. כפי שנפרט בהרחבה בפרק ג', בעבודתנו עמדנו גם על הסימונים השגויים והצענו תיקונים להם.

15 ראו הערה 11 לעיל.

ובעומק שטרם פורסמו עד היום, לא בידי גורמים ממשלתיים ולא בידי גורמים אזרחיים.

האתרים שנבחרו לצורך הסקר נמנים על אחת או יותר מהקטגוריות הבאות:

- (1) אתרים הנזכרים במקרא או שניתן להגדיר את אופיים על פי המקרא;
- (2) אתרים יהודיים/שומרונים מימי בית שני, מהתקופה הרומית המאוחרת, מהתקופה הביזנטית או מהתקופה האסלאמית הקדומה (שתועדו בהם ממצאים יהודיים/שומרונים מובהקים);
- (3) אתרים לא יהודיים הקשורים להיסטוריה היהודית (דוגמת מחנות צבא רומי, אשורי או אתרי מנהל בבלי).
- (4) אתרים רב־תקופתיים או מרכזיים, המבטאים עושר ממצאים וחשיבות אזורית.
- (5) אתרים הדורשים דחיפות בטיפול, כנגזרת של רמת הפגיעה בהם וחשיבותם למורשת הלאומית והעולמית.

במדגם נכללו גם כמה אתרים פרה־היסטוריים בעלי חשיבות גבוהה וכמה מבנים ביזנטיים מרכזיים (מנזרים ובתי חווה), וכן כמה מבנים מוסלמיים (ח'אנים ומקאמים).

האתרים החד־תקופתיים (אתרים שהיו מיושבים במשך תקופה אחת בלבד) שנבחרו הם בעיקר אתרים המשוייכים לתקופת ההתנחלות (ברזל א'), בית ראשון ובית שני. מרבית האתרים הרב־תקופתיים שנבחרו הם בעלי זיקה לשלוש תקופות היסטוריות לפחות.

33 מהאתרים שנדגמו היו מיושבים בתקופת בית ראשון ובית שני גם יחד, ו־118 אתרים היו מיושבים בתקופת בית שני ובתקופת מרד בר־כוכבא גם יחד. רוב האתרים שהוגדרו על ידינו כבעלי חשיבות למורשת הלאומית שייכים לתקופות אלו. מדובר בתקופה העשירה ביותר בממצאים, שחלק גדול מהם הוא בעל ערך כספי גבוה, ולכן הם מהווים מוקד עניין מרכזי בעבור שודדי עתיקות.¹⁶

מדובר בעבודה חלוצית מסוגה, המעניקה לראשונה פרספקטיבה רחבה ומייצגת בנוגע להשתמרותם של אתרי המורשת ביהודה ושומרון, בהיקף ובעומק שטרם פורסמו עד היום, לא בידי גורמים ממשלתיים ולא בידי גורמים אזרחיים.

16 זאת ועוד: השערת המחקר לגבי הפגיעות באתרים הארכיאולוגיים השונים הייתה שאתרי המורשת הלאומית יימצאו כפגועים ביותר בידי אדם, מחמת מעורבות האלמנט הלאומני והקרוב על השליטה בשטח ובנרטיב. ממצאי הסקר מאששים הנחה זו וראו בהרחבה להלן.

הסקר בוצע על ידי צוות ארכיאולוגים, סיירי שטח ומומחים לידיעת הארץ שלהם ניסיון רב והיכרות מעמיקה עם שטחי הסקר ועם מערכות מידע גיאוגרפי (GIS). לצד נוכחות פיזית באתרים (ככל שהמציאות הפוליטית-ביטחונית אפשרה לנו), הסתייענו גם בתצלומי אוויר שלהם. החיבור בין יכולת פענוח תצלומי אוויר לבין הידע הארכיאולוגי הביא לרמת מיפוי גבוהה ביותר ולניתוח מעמיק של רמת הפגיעה באתרים שנסקרו.

זיקתם המובהקת של האתרים בעלי החשיבות למורשת הלאומית היא לתקופת בית שני ובר-כוכבא. מדובר בתקופה העשירה ביותר בממצאים, והיא גם מוקד העניין המרכזי של השודדים.

בכל הנוגע לרשימת האתרים שנבחרה יש לציין כמה הסתייגויות. ראשית, להוציא כמה אתרים בעלי חשיבות גבוהה במיוחד (דוגמת תילים מקראיים ובתי כנסת שנחפרו בעבר), מרבית האתרים שנבחרו ממוקמים מחוץ לתחומי יישובים וכפרים פלסטיניים. אומנם מבחינה עקרונית, רוב גרעיני הכפרים הקדומים הם בעלי פוטנציאל ארכיאולוגי רלוונטי לסקר זה, אלא שהגישה לאתרים אלה קשה מאוד וזיהוי גבולות היישוב הקדום ושרידיו מורכבת, בשל

הבינוי ופיתוח השטח המסיבי. גם מאגרי המידע הדיגיטליים של המנהל האזרחי כמעט שאינם כוללים אתרי עתיקות בשטחי A ו-B, ככל הנראה מסיבות דומות. זאת ועוד, מכיוון שהסקר התמקד באתרים הנתונים בסכנת פגיעה, נמנענו עד כמה שאפשר מלהכניס לרשימה אתרים הנמצאים בתוך תחומי ההתיישבות הישראלית, וכן אתרים ברמת השתמרות גבוהה וידועה.

מתוך 365 האתרים שנדגמו במסגרת הסקר - 269 אתרים (74%) ממוקמים בשטחי C; 62 אתרים (17%) ממוקמים בשטחי B, באזורים פתוחים או בשולי כפרים פלסטיניים; ו-34 אתרים (9%) ממוקמים בשטחי A. מהיכרות מקדימה של צוות הסקר עם האתרים הנמצאים בשטחי A, וכן מדיווחים רבים של מטיילים וחוקרים, עולה כי יש עוד אתרים רבים באזור זה שנתונים לשוד ולפגיעה אינטנסיבית עד כדי אובדן וכליה (ראו תמונה 1). אלא שבעקבות המצב הגיאופוליטי והנגישות המוגבלת אליהם לא היה בידינו להגיע למקום ולהעריך באופן מיטבי את מצב השתמרותם. יש לקחת מגבלה זו בחשבון בעת פילוח הנתונים בשטחים אלה.



תמונה 1: "הארמון השלישי" של הורדוס ביריחו (שטח א): שדוד, הרוס ומוזנח, מוקף במבנים חדשים שהוקמו על שרידי "הגנים השקועים" - פלא ארכיאולוגי ברמה בינלאומית שאבד לנצח.

365 האתרים שנדגמו בסקר חולקו לארבע קבוצות לפי דרגת החשיבות למורשת הלאומית ולמחקר המדעי: 24 אתרים בקבוצה א', 52 אתרים בקבוצה ב', 49 אתרים בקבוצה ג' ו-240 אתרים בקבוצה ד'. בקבוצה א', הכוללת את האתרים החשובים ביותר, נמצאים אתרים שהגישה אליהם הייתה אפשרית, באופן פיזי או מן האוויר, ולפיכך ניתן היה לבחון בצורה מיטבית את הנזק שנגרם להם. בקבוצה ב' נכללו אתרים ברמת חשיבות מדעית דומה, אך כאלו שהגישה אליהם לא התאפשרה מסיבות ביטחוניות. המידע שנאסף לגבי אתרים אלה כלל מסקנות של דו"חות חפירה מרכזיים, ולעיתים אף סימון ויזואלי של הממצאים על גבי תצלום אוויר של האתר.

בקבוצות ג' ו-ד' נכללו אתרים בעלי חשיבות פחותה למורשת באופן יחסי או אתרים שנמצאים ברמת סיכון נמוכה יותר. ברשומות הסקר הוטמע הידע הארכיאולוגי הקיים לגבי האתרים הללו, ותוארו הממצאים שנתגלו בהם עד כה. כמו כן טיבנו את נקודות הציון של האתרים (ביחס לשכבות המידע של המנהל האזרחי), ובעיקר תיארו את הפגיעה באתרים אלה כפי שהיא עולה מפענוח תצלומי אוויר ומידע מוקדם. בעבור כלל האתרים הוגדרו מצב ההשתמרות של האתר וחומרת הפגיעה בו.

טבלה 1: דירוג אתרי הסקר לפי רמת חשיבות

פעולות הסקר שבוצעו	רמת חשיבות או דחיפות	אחוז מכלל האתרים המוכרזים ביו"ש	אחוז מכלל אתרי הסקר	במספרים	קבוצת חשיבות
ביקור פיזי באתר; צילומי סטילס ורחפן; תיקון פוליוגן שגוי; הטמעת מפת ממצאים; סימון נזק; סיכום נתוני אתר.	אתרים בעלי חשיבות רבה למורשת ולמדע, שניתן היה להגיע אליהם באופן פיזי או לבחון אותם באמצעות רחפן.	1%	7%	24	א
תיקוני/סימון פוליוגן; סימון נזק חלקי; הוספת מידע מילולי; ציון ביבליוגרפי; תרגום המידע לאנגלית ותיקון שם האתר.	אתרים בעלי חשיבות רבה למורשת ולמדע שלא היה ניתן להגיע אליהם באופן פיזי מסיבות ביטחוניות.	2.2%	14%	52	ב
סימון פוליוגן במקרה של היעדר פוליוגן בשכבות המנהל; הוספת מידע מילולי על האתר.	חשיבות בינונית למורשת ולמדע, או רמת סיכון בינונית.	2.1%	13%	49	ג
טיוב ותיקון נ"צ; הזנת מידע מילולי.	חשיבות מעטה למורשת ולמדע, או רמת סיכון נמוכה.	10.4%	66%	240	ד
		15.8%	סה"כ באחוזים	365	סה"כ

2. שיטות העבודה: תיעוד אוויר-קרקע

בניגוד לתיעוד שינויים בקרקע שנגרמו בעקבות עבודות פיתוח בכלים כבדים, אשר מותירים בשטח עקבות ברורים ונרחבים ולכן ניתנים לזיהוי גם ממרחק, זיהוי של פגיעות שוד מצריך היכרות עם האתר ובחינה שלו הן מהקרקע הן מהאוויר. תצלומי אוויר בלבד אינם מספיקים, שכן לעיתים מתבצע השוד בבור שהיקפו עשרות סנטימטרים בלבד או מתחת לפני הקרקע, במערות ובחללים תת-קרקעיים המשמשים מוקדי משיכה מרכזיים לשודדים. חוליות שוד מקצועיות פועלות לעיתים בתכום רב ובצורה סמויה; למשל, תוך הימנעות מהוצאת שפכי עפר למקום גלוי לעין, כדי להימנע מחשיפת השוד בטרם סיימו את עבודתם. דוגמה לכך מצאנו במהלך הסקר במאגורת ואדי חשנה, יובלו הצפוני של נחל קומראן ("המאגורה הגדולה") בצפון מדבר יהודה (ראו תמונה 4). בחפירת שוד עצומה שנערכה במקום נכרתה מנהרה שעומקה למעלה מארבעה מטרים בסמוך ליסודות המאגורה. שפכי השוד פונו במכוון למקום נסתר בחלל המאגורה, כדי למנוע את זיהוי פעולת השוד. כדי לעמוד על היקף הפגיעה באתר, הכרחי לבקר בו בפועל, ולעיתים נדרש אף יותר מביקור אחד על מנת לאמוד את רמת הנזק באופן מספק.

שיטת העבודה שנקטנו בסקר זה הייתה כדלהלן: תחילה בוצעו צילומי אוויר משופעים (אלכסוניים) לשם הבנת מתאר האתר וסביבתו הכללית ולשם התמקדות בממצאים הגלויים על פני השטח (לפי היכרות אישית מקדימה או על פי מידע המצוי בספרות המחקר). לאחר מכן בוצעו צילומים אנכיים ב־90 מעלות. במידה שזוהה שוד במהלך הצילום, בוצעו צילומי תקריב אנכיים של הפגיעה - לצורך הטמעה בתצלום אוויר ולשם המשך מעקב. לאחר מכן בוצע סיור פיזי באתר כדי להתחקות אחר הממצאים שנתגלו מן האוויר. בביקורים אלה נוכחנו לדעת כי התבוננות בתצלומי האוויר בלבד לא תמיד מאפשרת לזהות את הפגיעה. לעיתים, די בכך שהצילום נעשה בשעות הצהריים, שבהן ההצללה אפסית, כדי שלא יתאפשר לזהות בתצלום את סימני השוד.

לנוכחות הפיזית באתר יש חשיבות גם לעניין קביעת רמת הסיכון שבה הוא נמצא. כך למשל, היא מאפשרת להבחין אם יש בו שפכי עפר טריים, שאינם מכוסים בצמחייה, עובדה שיכולה ללמד על שוד פעיל באתר או על

התמשכותו. למותר לציין כי השודדים עוסקים בשוד לפרנסתם ולא כתחביב בשעות הפנאי, ולפיכך העובדה שבאתר מסוים מתבצע שוד פעיל ומתמשך מלמדת שככל הנראה נמצאו בו ממצאים בעלי ערך כספי בשוק העתיקות, ושהשודדים שבים אליו כדי לחפש ממצאים דומים נוספים.

במסגרת הפרויקט בוצע באתרי קבוצה א' מיפוי דיגיטלי של תצלומי אוויר, שבמסגרתו סומנו על גביהם גבולות השטח הארכיאולוגי של האתר ומיקום הממצאים העיקריים בו לפי דו"חות החפירה המרכזיים. קביעת רמת הסיכון הנשקפת לאתר נעשתה באמצעות השוואה בין תצלומי אוויר שנעשו בנקודות זמן שונות (בעיקר של 2017 מול 2019) ובחינת הנזק שמשתקף מהם. הנחת המוצא הייתה שאם קיימת מגמה מתמשכת של פגיעה באתר, יש יסוד סביר להניח שהיא תימשך גם בעתיד. לפיכך, שקלול הנתונים לגבי היקף הפגיעה, איכותה והתדירות שלה מאפשר להעריך את רמת הסיכון הנשקפת לאתר. לדוגמה, במהלך הסקר גילינו בראש מבצר סרטבה בבקעת הירדן, אתר לאומי חשוב ביותר שרובו טרם נחפר, שפכי שוד גדולים וטריים במערכת המים המזרחית והצפונית, ואף שפכים חדשים מבורות השוד העתיקים בראש המבצר, שנחפרו כבר בתחילת המאה ה-20 (ראו תמונה 3). שפכי החפירה וגודלם העידו כי השודדים חדרו לחללים הפנימיים של המבצר ורוקנו אותם כדי להתקדם פנימה - אל קרביו של המבצר שמעולם לא נחפרו. גילויים אלה הובילו למסקנה שמגמת הפגיעה באתר הואצה, ושהוא נמצא בסיכון גבוה.

נציין כי מגפת הקורונה תרמה לעלייה ניכרת בפעולות השוד של אתרי המורשת. המשבר הכלכלי והסגר בשטחים המיושבים הוציא את השודדים החוצה - לחפש כסף קל. מציאת המטבע הנוכח עשויה להכניס אלפי עד עשרות אלפי שקלים למוצא, ותקווה זו הובילה לתנופת פעילות באתרים במאמץ למצוא ממצאים שווי כסף. במקביל, בשל החשש מהידבקות בנגיף, המנהל האזרחי עצר כמעט לחלוטין את שגרת הפעילות של יחידת הפיקוח שלו בתחילת המשבר ובמהלך הסגר הראשון, וכך יכולים היו השודדים לעבוד לאור יום, ללא חשש מאכיפה - כפי שנצפו על ידי הסיירים שלנו במהלך מרץ 2020 (ראו תמונה 5).¹⁷

17 דיווחי הסיירים הובילו למבצעי אכיפה שבמהלכם נעצרו כמה מן החוליות על ידי יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה ויחידת הפיקוח המרכזית של המנהל האזרחי.



תמונה 2: ארכלאיס: מגה-מטרופולין חשמונאית-הרודיאנית בבקעת הירדן, צמוד לכביש הבקעה, הסובלת משוד והרס בהיקף עצום, מרץ 2020.



תמונה 3: קרן סרטבה, שפכי שוד טריים מעל מערכת המים המזרחית, מרץ 2020.



תמונה 4: "המאגורה הגדולה" - מאגורה קדומה לאיסוף מי שטפונות, הגדולה ביותר בצפון מדבר יהודה, לפני השוד וההרס המסיבי (מימין) ולאחריו (משמאל).



תמונה 5: חוליית שודדים בפעולה בתל עיטם המקראי, ליד בור השוד שחפרו (מוקף בעיגול) בתקופת הקורונה, מרץ 2020.

3. סיווג רמות הפגיעה וקביעת חומרת הנזק

הפגיעות באתרים סווגו על ידינו לארבע קטגוריות: (1) לא ידוע; (2) שמור/ אין פגיעה (לא זוהתה פגיעה על פני השטח); (3) פגיעה בינונית (ישנה פגיעה אך יש גם סיכוי להשתמרות); (4) פגיעה חמורה (פגיעה בהיקף נרחב בשטח האתר, או פגיעות ממוקדות ממצאים).

הגדרת חומרת הנזק באתרים היתה משימה מורכבת. ראשית, משום שלא בכל האתרים היו בידינו מדדים איכותניים מדויקים של טיב הממצאים שנפגעו. מדדים כאלו דורשים ביקור מעמיק של ארכיאולוג באתר, וגם אז לא תמיד ניתן לדעת מה נפגע ומה נלקח ממנו. באתרים שבהם נאלצנו להסתפק בבחינת תצלומי אוויר (בעיקר בקבוצות ג' וד'), לא היו בידינו מדדים כאלה ולכן הגדרנו את חומרת הפגיעה לפי היקף השטח הפגוע. שנית, משום שלעיתים עיקר הפגיעה היא בשרידים המצויים מתחת לקרקע. גם כאשר יש באתר בורות שוד מעטים, הפגיעה באמצעותם יכולה להיות ממוקדת ממצאים, ולכן בעלת פוטנציאל הרסני.

**במסגרת התוכנית
הפלסטינית להשתלטות
על שטחי C, שטחים
נרחבים ביהודה ושומרון
זוכים לפיתוח קרקע
אינטנסיבי בהיקף עצום
- והללו אינם פוסחים על
אתרים ארכיאולוגיים.**

חלק נכבד מהפגיעות באתרי המורשת נגרם כתוצאה מעיבוד חקלאי ומפיתוח קרקע שבוצע לצורכי בנייה וסלילת דרכים. חומרת הנזק מפגיעות מן הסוג הזה משתנה בין אתר לאתר, בהתאם לפרמטרים שונים. לדוגמה, אתרים חד-שכבתיים או אתרים באזורים צחיחים, כמו בקעת הירדן, שהשרידים בהם אינם מכוסים בדרך כלל בשכבות עפר מאוחרות, חשופים לפגיעה יותר מאשר אתרים שכוסו בסחף רב או תילים רב-שכבתיים

שהממצאים בהם מצויים על פני שכבות רבות בעומק של כמה מטרים. גם אופייה של העבודה החקלאית משפיע על רמת הפגיעה. חריש בשטחי פלחה וגידולי שדה נעשה באופן שטחי, ולפיכך מזיק פחות לממצאים מאשר חפירת בורות או נזק שנגרם בעקבות נטיעת עצים וחדירת שורשיהם לעומק הקרקע.

כמו כן, חקלאות בשיטות מסורתיות פוגעת פחות באתר מאשר פיתוח חקלאי הנעשה בכלים הנדסיים כבדים (צורת עבודה שהופכת נפוצה יותר ויותר). דוגמה מובהקת לכך אירעה ביולי 2020, באריסטובוליה - אתר ארכיאולוגי בדרום הר חברון, שבו מצויים בין היתר שרידי כנסייה ביזנטית

ייחודית, עמודים, כותרות ופסיפסים. האתר נפגע בצורה קשה בעקבות עבודות פיתוח שבוצעו בידי פלסטינים ובמסגרתן נבנו טרסות חדשות על שטח האתר. במבצע אכיפה שערכה יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי נבלם ניסיון לכסות את האתר בעשרות משאיות אדמה ולהופכו לשטח חקלאי. לולא ההתערבות המיידית, היה האתר מכוסה כולו ומושמד לחלוטין.

לאחרונה מבצעת הרשות הפלסטינית שינויים מואצים ומוכווני-מדיניות גם בתחום החקלאי.¹⁸ במסגרת התוכנית הפלסטינית להשתלטות על שטחי C, שטחים נרחבים ביהודה ושומרון זוכים לפיתוח קרקע אינטנסיבי בהיקף עצום - והללו אינם פוסחים, כמובן, על אתרים ארכיאולוגיים. הפיתוח נעשה בצורה מסיבית מאוד והרסנית כלפי האתרים, בצורה שלא הייתה בעבר.



תמונה 6: בורות שוד, חלקם בעומק של 6-7 מטרים ומתוכם מציצות צמרות עצים שצמחו בהם, במדרון המערבי של תל דותן.

18 ראו למשל עדי גרסיאל ואברהם בנימין, **מכים שורשים**, תנועת רגבים, נובמבר 2018.

פרק שני: עיקרי הממצאים

פרק זה נציג את עיקרי הממצאים העולים מן הסקר, ובחלקו האחרון נעמיק בממצאים הנוגעים לקבוצה א'. בקבוצה זו מצויים אומנם רק 7% מכלל אתרי הסקר, אולם מדובר באתרים החשובים ביותר למורשת הלאומית והעולמית הן מבחינת כמות ואיכות הממצאים שנמצאה בהם, הן מבחינת רמת הסיכון שהם נתונים בו; ואלה הם האתרים שמידת הדחיפות להגנה עליהם היא הגבוהה ביותר. זאת ועוד, מכיוון שאתרי קבוצה זו מתפרסים על שטח נרחב באופן יחסי לשאר קבוצות הסקר, המסקנות העולות מהם יכולות לסייע בגיבוש תמונת המצב גם לגבי האתרים האחרים.¹⁹

1. מצב ההשתמרות של אתרי המורשת הלאומית: תמונת מצב

ניתוח הממצאים מעלה כי 80% מכלל אתרי הסקר נפגעו בשנים האחרונות. בדיקה איכותנית של הנזק העלתה כי 148 אתרים (41%) נפגעו ברמה בינונית, ו-141 אתרים (39%) נפגעו ברמה חמורה. רק ב-72 אתרים (20%) לא זוהתה פגיעה וניתן להגדירם כאתרים במצב השתמרות תקין. הסיבות לכך שאתרים אלה לא נפגעו משתנות מאתר לאתר: 29 אתרים מתוך ה-72 לא נפגעו משום שהם נמצאים תחת שמירה ישראלית או בתחומי ההתיישבות הישראלית; 9 אתרים, ביניהם תל בלאטה ותל יבלעם, לא נפגעו משום שהם זוכים לשימור ופיקוח מצד הרשות הפלסטינית.²⁰ היתר לא נפגעו מסיבות שונות: משום שבוצעו בהם פעולות אכיפה; משום שמדובר באתרים שאין סבירות למצוא בהם ממצאים בעלי ערך ולכן לא עניינו את שודדי העתיקות; משום שאינם מספיק חשובים מבחינה לאומית-אידיאולוגית; או משום שמיקומם לא היה

19 אין בידינו נתונים כמותניים מדויקים לגבי שטחם של האתרים בשאר הקבוצות, אך מטבע הדברים היקף הממצאים הוא מרכיב בקביעת חשיבותו של אתר. אתרי קבוצה א' הינם ברובם תילים רב-שכבתיים, ושטחו של תל מתפרש על שטח גדול יותר מאשר אתר בודד. כוונתנו להרחיב בסקרים עתידיים גם את מדדי היקף השטח הכמותניים.

20 ראו לדוגמה תגובת משרד המורשת הפלסטיני בכתבה הבאה: Rinat Harash, "Israeli Campaigners Want Jewish Ruins Included in West Bank Annexations", *Reuters*, 29.6.2020. הרשות הפלסטינית כמעט שאיננה עוסקת בהגנה על העתיקות שבשטחה - למעט מקרים בעלי ענין כספי או כשמדובר באתרי דגל מרכזיים כחלק מהמאבק הלאומי בישראל. מכיוון שלאחרים אלה חשיבות לאומית, התמקדנו בהם בסקר זה. מעבר לכך, אין בידינו נתונים מדויקים על רבים מהאתרים בשטחי A, הן מפני שסקר הר מנשה פסק מלהתבצע שם מאז הסכמי אוסלו, הן בשל הבעיה הביטחונית.

נוח למפגעים, למשל, אם נמצאו בסמוך לציר ראשי או יישוב או אם השטח שבו הם נמצאים מצולם או מאובטח.

ניתוח האתרים שנפגעו לפי סיווג לתקופות מעלה כי האתרים הפגועים ביותר הם אתרים רב־תקופתיים בעלי זיקה לתקופה המקראית (בית ראשון), ולתקופת בית שני ובר־כוכבא. האתרים החד־תקופתיים שנפגעו הם בעיקר אתרים בעלי זיקה לתקופת בית שני (83%); ואילו מספר האתרים הפגועים הנמוך ביותר בקרב האתרים החד־תקופתיים נרשם באתרים מתקופת ההתנחלות ובית ראשון (38%).

פילוח עוצמת הפגיעה לפי קבוצת חשיבות מראה כי האתרים בקבוצה א' - שהם כאמור האתרים בעלי החשיבות הרבה ביותר - נפגעו בחומרה הרבה ביותר. אחריהם נפגעו האתרים שבקבוצה ב', אחריהם אתרי קבוצה ד', ולבסוף האתרים המשתייכים לקבוצה ג'.

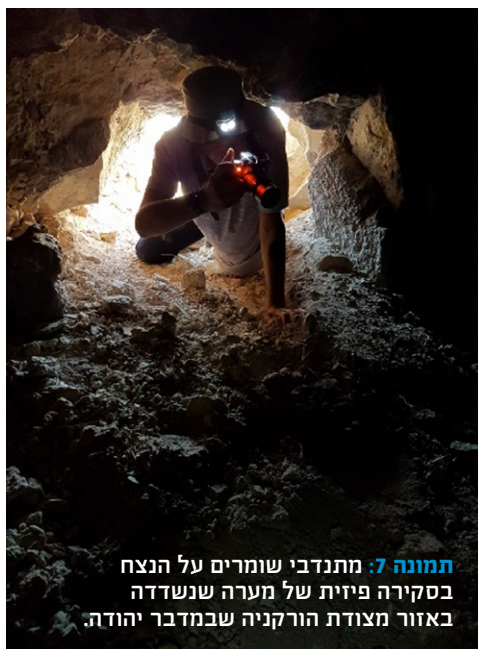
לאור חשיבותם של האתרים בקבוצה א' למורשת הלאומית מחד גיסא, והעניין הרב שהם מעוררים בקרב השוודים וגורמי ההרס מאידך גיסא, ניתן היה לצפות שיזכו לשמירה מוגברת של רשויות האכיפה. אך בפועל, לא כך קרה. כפי שמראים ממצאי הסקר, כל 24 האתרים בקבוצה זו נפגעו באופן חמור בשנים האחרונות, ללא יוצא מן הכלל, והשוד וההרס בהם הם הגדולים ביותר. היקף הפגיעה שנתגלה מחריד אף הוא ומתפרס על פני שטח של כארבעה וחצי קמ"ר, המהווים כ־39% משטח האתרים.²¹ המשמעות של פגיעה נרחבת זו היא שמספר עצום של ממצאים ארכיאולוגיים, ואולי אף מידע על אתרים שלמים, אבד לנצח. את חשיבותם להבנת הסיפור ההיסטורי והממצאים בשטח ואת ערכם ותרומתם למורשת ולתרבות הלאומית נוכל מעתה רק לנחש.²²

21 נדגיש, כי שטח זה חושב על בסיס הפוליוגונים שתוקנו על ידינו, וששטחם הורחב (כמפורט בפרק ג) כדי שיכללו את כלל האינטרסים הארכיאולוגיים באתר הידועים במחקר. לזו היה השטח הפגוע נמדד ביחס לפוליוגונים המצומצמים ששרטט המנהל האזרחי, שיעור השטח הפגוע היה גדול בהרבה.

22 כדי להבין את המשמעות המדעית של היקף הפגיעה האמורה די לזכור כי כל שטחה של מצדה הוא 80 דונם (שלא כולם נחפרו עד היום) וכי שטחם של העיר העתיקה בירושלים, עיר דוד והר הבית גם יחד הוא מעט יותר מקמ"ר אחד, שמתוכו נחפרו כמה מאות דונמים בודדים. אף זאת, עם התקדמות שיטות הנחקר והידע, יכולת הפקת מידע איכותי משטחים קטנים גדלה בהרבה בהשוואה לשנים קודמות. בעבר, חפירות מדעיות גדולות בתילים מרכזיים השתרעו על שטח שהיקפו עד עשרה דונם. עם השתכללות הטכניקות המדעיות, חפירה אקדמית של 3 דונם באתר אחד נחשבת לחפירה בהיקף נרחב מאוד (לדוגמה החפירה בחניון גבעתי, בשטח של קצת מעל ל־3 דונם, נמשכת כבר מעל ל־10 שנים מדי יום) וכמות הממצא המרעיש והייחודי המופקת ממנו עשויה להיות גדולה ומהדהדת. רק פרימה איכותנית ולא כמותנית תוכל להשלים את התמונה אודות משמעויות הנזק, ואכן בבורות השוד שנסקרו נמצאו שאריות של ממצאים מרשימים ביותר ועושר בנייה עצום מעין זה המוצג לציבור בגנים הלאומיים במצדה ובקיסריה. מבצרי החשמונאים הייחודים, סרטבה והורקניה, וערים חשובות - כגון שומרון העתיקה, פצאליס וארכלאיס - צריכים היו לעמוד בשורה אחת עם הגנים הלאומיים הללו. תחת זאת, הם זוכים ליחס הפוך - להשמדה מכוונת של הפלסטיתים מחד גיסא, ולהתעלמות ממלכתית־ישראלית מאידך גיסא.



תמונה 8: מצודת הורקניה, גולגולות ועצמות אדם מפוזרות בחלל תת-קרקעי שנפרץ ונשדד.



תמונה 7: מתנדבי שומרים על הנצח בסקירה פיזית של מערה שנשדדה באזור מצודת הורקניה שבמדבר יהודה.



תמונה 9: קרן סרטבה, בורות השוד העתיקים בראש המבצר, שנחפרו בראשית המאה ה־20, ומסביבם שפכי עפר טריים. מרץ 2020.

טבלה 2: שיעור האתרים שנפגעו לפי קבוצת חשיבות

ד	ג	ב	א	
240	49	52	24	כמות אתרים בקבוצה
184	32	49	24	כמות אתרים שנפגעו
77%	65%	94%	100%	אחוז האתרים שנפגעו מתוך אתרי הקבוצה

2. המניעים העיקריים לפגיעה באתרים

ממצאי הסקר מעלים כי אתרים בעלי זיקות לתקופות שונות נפגעו באופן שונה, וכי יש קשר מובהק בין רמת הפגיעה לתקופה שעימה מזוהה האתר. כך למשל, מבין האתרים החד־תקופתיים שנפגעו, אתרים מימי בית ראשון נפגעו הרבה פחות מאלה המזוהים עם ימי בית שני; ואתרים רב־תקופתיים נפגעו יותר מאתרים חד־תקופתיים. הסיבות לכך - ובכלל זה, לפגיעה באתרי המורשת בכלל - הן מניע כלכלי ומניע אידיאולוגי־לאומי, המכונה גם "תרבות ההשכחה": מחיקה אקטיבית של מורשת העבר בשם צורכי ההווה, בשל טעמים אינסטרומנטליים או אידיאולוגיים.²³

המניע הכלכלי - אתרים שיש סבירות רבה יותר למצוא בהם ממצאים בעלי ערך כספי גבוה יהפכו ליעד מבוקש יותר בעבור שודדי עתיקות. מכיוון שאתרים רב־תקופתיים הם בעלי פוטנציאל גדול לעושר ממצאים יותר מאשר אתרים חד־תקופתיים, הם יהיו יעד מבוקש יותר מבחינתם של שודדי העתיקות, ומכאן גם ימצאו בסיכון גבוה יותר לפגיעה. זאת ועוד, מכיוון שתקופות בית שני ומרידות היהודים ברומאים עשירות במטבעות ובמצא סחיר ורב ערך בשוק העתיקות, צפוי כי רמת העניין של השודדים באתרים מתקופות אלה תהיה גדולה בהרבה מהעניין שלהם באתרים מתקופת הברזל א' ו־ב' (תקופת ההתנחלות וימי בית ראשון, בהתאמה), שהן דלות בממצאים סחירים. גורם נוסף שמעלה את האטרקטיביות של אתרים מהתקופות הקלאסיות על פני אתרים מתקופות קדומות יותר הוא מצב ההשתמרות של האתר: אתר מתקופה מאוחרת יהיה בדרך כלל במצב טוב יותר מאתר קדום;

23 מתוך: צוות חשיבה לבחינת המורשת הערבית הבנויה בישראל, דו"ח ביניים: הוועד הישראלי לאונסק"ו, מורשת עולמית 2010.

יהיה קל יותר למצוא בו ממצאים שיש להם ביקוש בשוק העתיקות, כמו כלי חרס שלמים; ומצב הממצאים יהיה טוב יותר.

המניע האידיאולוגי-לאומי - גורם נוסף לפגיעה באתרים הארכיאולוגיים הוא חשיבותם לגיבוש הזהות הלאומית. ככל שיש לאתר ולמצוא בו יותר משמעות והשפעה על יצירתו ועיצובו של הנרטיב הלאומי והזהות הלאומית, וככל שההקשר שלהם לשאלות פוליטיות עכשוויות בולט יותר, כך גדל הסיכוי שיהיה בסיכון גבוה יותר לפגיעה ולהרס. ואכן, פגיעות שאותרו בכנסיות עתיקות, דוגמת תל זיף וח'רבת אריסטובוליה בדרום הר חברון, בבתי כנסת עתיקים ובמקומים מלמדות כי הן היו פגיעה לשם פגיעה. כלומר, נעשו לא לשם השגת רווח כלכלי אלא אך ורק ממניע אידיאולוגי-לאומי.²⁴ דוגמה מובהקת נוספת לאתר שהפגיעה בו נבעה בשל חשיבותו ההיסטורית ומרכזיותו בזהות הלאומית והדתית היהודית היא המזבח בהר עיבל, שתוארך על ידי פרופ' אדם זרטל ז"ל לראשית תקופת ההתנחלות (ברזל א'), ושזוהה

על ידו כמזבח שנבנה על ידי יהושע בן נון עם כניסתו של עם ישראל לארץ, כמתואר במקרא. לפגיעה החמורה והבלתי-הפיכה שהתרחשה באתר בראשית שנת 2021 (ראו הרחבה) קדמה שורה של פרסומים בתקשורת הפלסטינית, שבהם נטען כי מדינת ישראל והמתנחלים מזייפים את ההיסטוריה הפלסטינית הקדומה; וזיהויו של האתר בהר עיבל עם הסיפור המקראי של מעמד הברכה והקללה הוצג על ידם ככלי פוליטי של ישראל נגד הפלסטינים.²⁵

ככל שיש לאתר ולמצוא בו יותר משמעות והשפעה על יצירתו ועיצובו של הנרטיב הלאומי והזהות הלאומית, וככל שההקשר שלהם לשאלות פוליטיות עכשוויות בולט יותר, כך גדל הסיכוי שיהיו בסיכון לפגיעה ולהרס.

24 לדוגמה, על פתח כנסיית יוחנן המטביל מהתקופה הביזנטית בסבסטיה רוסס גרפיטי "אין אלוה מבלעדי אלה", ועל המפתח צויר מגן דוד, במטרה שהנכנסים למקום ידרכו עליו (ראו תמונה 10). במהלך הסקר יצר עימנו קשר נציג הפטריארכיה היוונית-אורתודוקסית והתלונן על פגיעות בשרידי המנזרים במדבר יהודה. גם הפגיעה בתל ארומה שתוזכר להלן שייכת לקטגוריה זו, של פגיעה בשרידים מסיבות לאומניות.

25 ראו מאמר באתר הוועדה הלאומית לחינוך ולתרבות של אש"ף, <https://www.pncecs.plo.ps/?p=799>; כתבה באתר החדשות **نبأ الوطن**: <https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2016/02/23/873807.html?fbclid=IwAR0QpZNFgPldM> cLZN6-ZTqhpON5cEUUwfnamy3E8OmiNH6CxnG5VLcRiD0#ixzz411BMKwD0 האתר מאוים גם מבחינה פיזית שכן מיקומו בשטח B מאפשר לרשות הפלסטינית לפעול בו כראות עיניה. לצד השחתת האתר גופו, מתקיימות סביבו בשנים האחרונות עבודות חקלאיות, סלילת כבישים ופיתוח תשתיות שנועדו, לדברי מושל העיר שכם, למנוע מישראלים את הגישה למקום. ראו בכתובת <http://www.alquds.com/articles/1562080453800583600/>

לרוב, קשה לזהות במדויק את המוטיבציה שהובילה לפגיעה באתרים, אך לעיתים נמצאות עדויות ברורות למניע ספציפי. לדוגמה, במקרים של פריצה למערכות קבורה קדומות, הנחת העבודה היא כי המניע הוא כלכלי והפריצה נועדה למטרת שוד. אך הימצאותן של גלוסקמאות שבורות ומנותצות עשויה ללמד שהשודדים השקיעו זמן ומשאבים בהרס לשם הרס ושהמוטיבציה מאחורי הפגיעה באתר לא הייתה רק כלכלית, אלא נבעה גם ממניע אידיאולוגי-לאומי. יש לציין כי הפגיעה באתרי מורשת ממניע אידיאולוגי-לאומי ומרצון ל"השכחת המורשת" של הצד האחר איננה שייכת לצד אחד בלבד, וקיימות גם פגיעות ספורדיות במנזרים ובמקאמים שנעשו על ידי יהודים. מנגד, פגיעות של פלסטינים באתרי מורשת יהודיים היא תופעה מאורגנת, שיטתית ומערכתית שמתרחשת באתרים רבים, בגיבוי ובסיוע ישיר ועקיף של הרשות הפלסטינית.



תמונה 10: חזית כנסיית יוחנן המטביל מהתקופה הביזנטית בסבסטיה. על המשקוף רוסס גרפיטי "אין אלוה מבלעדי אלה", ועל המפתן צויר מגן דוד, כדי שהכנסים למקום ידרכו עליו.

נקרופוליס יריחו

אחוזת הקבר של משפחות האצולה החשמונאיות במשך 200 שנה
אזור: בקעת הירדן, שטח C



צילום: Z. Radovan

בית הקברות היהודי של העיר יריחו, שנחשבה לשנייה בגודלה בערי יהודה (אחרי ירושלים) בימי בית שני. הקברים משתרעים על כעשרה ק"מ על מצוק הקרנטל התוחם את יריחו ממערב, בשטח ישראלי, וההערכה היא כי במהלך מאתיים שנות שלטון בית חשמונאי נקברו במתחם למעלה ממאה אלף בני אדם. בין הקברים ראוייה לציון מערכת קבורה מונומנטלית המכונה "קבר גוליית", על שם גובהם של בני המשפחה שנקברו בה (1.86 מ'), שהשתייכה כפי הנראה למשפחה כוהנית אמידה. מערכת הקבורה כללה כוכים רבים וכתובות בעברית המתארות את תולדות המשפחה. במקום נמצאו גלוסקמאות (ארונות קבורה) שלמות מעץ, שנשתמרו בשל מזג האוויר הצחיח.

הנקרופוליס נחפר בניהולה של ד"ר רחל חכלילי בשנת 1975, לאחר הופעתם של ממצאים ממערות הקבורה בשווקי יריחו, ותועד על ידה. בדצמבר 2017 תיעדו מתנדבי "שומרים על הנצח" השחתה נרחבת וחילול של קברים במתחם, שנגרמו בעקבות בינוי פלסטיני בלתי-חוקי וחישוף של השטח לצרכי חקלאות, אשר מחקו והחריבו מערות קבורה שלמות. בעקבות גילוי זה יזמו חברי הארגון מבצע לליקוט העצמות, שבוצע בהשתתפות משרד הדתות ויחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, ובמסגרתו הוצאו מהמקום כשישים שקים עם עצמות הנפטרים, לקבורה מחודשת.

העצמות נקברו בכפר אדומים בטקס מרגש ורשמי בידי המועצה האזורית מטה בנימין, נציגי משרד הדתות והמנהל האזרחי. על קברם המחודש הוקמה מצבה דמויית מערת קבורה, ובה תמונות ממערת הקבורה המקורית. הרב יעקב רוזיה, רב זק"א ורב העיר חולון שליווה את ליקוט העצמות, אמר בטקס: "אנו זוכים לקבור מחדש עצמות אבותינו, אנשים שאכלו מקודשי קודשים בבית המקדש, ולגמול עימם חסד אחרון. זו זכות נדירה שאין דומה לה".

נכון לשנת 2021, ההרס בנקרופוליס ממשיך כמעט באין מפריע, ומדינת ישראל מאבדת אתר נדיר זה ואת נכסי וערכי המורשת שהוא נושא בחובו, מזה 2,000 שנה.

מקורות: ארנה קובוס, מערות הקבורה של הכהנים מבית שני ביריחו, תרבות ומורשת ביריחו.

<https://www.jewishjericho.org.il/hebrew/places/HasmoneanCemetery.html>; Rachel Hachlili and Ann E. Killebrew, The Jewish Cemetery of the Second Temple Period, IAA Reports, No. 7, Jerusalem: Israel Antiquities Authority and Civil Administration in Judea and Samaria - Staff Officer of Archaeology, 1999.

מזבח יהושע בהר עיבל

האתר שבו נערך מעמד הקללה והברכה עם כניסתו של עם ישראל לארץ
אזור: צפון השומרון, שטח B



האתר בהר עיבל נחפר בשנות ה־80 על ידי פרופ' אדם זרטל ז"ל, ובמרכזו מצא זרטל מזבח, שבתוכו עצמות של כ־3,000 בע"ח טהורים וכלי חרס ישראליים קדומים. זרטל תיארך את הממצא לראשית תקופת ההתנחלות (הברזל א, 1200 לפנה"ס) וטען כי מדובר במקום שבו ערך יהושע בן נון, כמצוותו של משה, את מעמד הברכה והקללה לעם ישראל לאחר כניסתו לארץ, כמתואר במקרא. האירוע בהר עיבל היה טקס יסוד בתולדות האומה בארצה, וחשיפתו של האתר שבו התקיים מעגנת ומוכיחה את הקשר ההיסטורי והדתי העמוק של העם היהודי לארץ ישראל.

הרשות הפלסטינית הבינה היטב את חשיבות האתר לנרטיב הלאומי ולזהות היהודית, והכריזה עליו מלחמה. באמצע שנת 2020 החלה הרשות בסלילת כביש טבעתי מסביב לבסיס צה"ל שבהר עיבל; ובינואר 2021 הרסו הפלסטינים בכוונת מכוון 40 מטר מחומתו העתיקה של האתר, שעמדה בו למעלה מ-3000 שנה. בדף הפייסבוק של העיר הסמוכה עצירה א־שמלייה פורסם סרטון שבו נראה קבלן העבודות בשטח, כשמאחוריו עובדים הבאגרים, מספר ברהב כי "אנו טוחנים ומרסקים את ערימות האבנים הנמצאות ב"אל־בורנט" (שם הרכס שבו נמצא האתר) כדי לעשות בהם שימוש כחצץ בכביש אל בורוג".

ארגון "שומרים על הנצח" פנה לשר הביטחון בדרישה שיפעל לעצירת ההרס, אך נענה כי מכיוון שהאתר נמצא בשטח B אין בסמכותו של צה"ל לפעול שם. בעקבות תגובתו פורסמה עצומה שעליה חתמו עשרות ארכיאולוגים, מהבכירים ביותר, ביניהם חתני פרס ישראל, שבה קבעו כי מדובר בפגיעה אנושה באתר המורשת ודרשו משר הביטחון לעשות כל שלאל ידו על מנת למנוע פגיעה עתידית בכל אתרי מורשת במרחב.

בנוסף, הגישו אנשי "שומרים על הנצח" תלונה רשמית למשטרה כנגד הגורמים שהרסו את חומת האתר. אך למרות שהוגשה תלונה ולמרות שזהות הפוגעים ידועה, עד כה לא בוצע כל מעצר או פעולת חקירה בנימוק תמוה, שהמפגעים טוענים כי עשו זאת "בתום־לב".

קטע החומה ההיקפית שנהרס נבנה מחדש בידי המועצה האזורית שומרון מספר ימים לאחר האירוע, אך האתר עדיין זקוק לשיקום ולשחזור מצבו המקורי.

להרחבה: אדם זרטל, עם נולד - מזבח הר עיבל וראשית ישראל, תל אביב: ידיעות אחרונות, 2005.

3. השפעת המיקום הגיאוגרפי של האתר על סיכויי הפגיעה בו

ניתוח הפגיעה באתרים על פי מיקומם הגיאוגרפי (לפי החלוקה שנקבעה בהסכמי אוסלו) - בשטחי A, B, או C - מלמד כי שיעור הפגיעה הגבוה ביותר הוא באתרים הממוקמים בשטחי B: 54 מתוך 62 האתרים שנבדקו במסגרת הסקר (87%) ניזוקו. בשטחי A אותרה פגיעה ב־25 מתוך 34 האתרים שנבדקו (74%); ובשטחי C נפגעו 210 מתוך 269 האתרים שנבדקו (78%).²⁶

הן האתרים בשטחי A הן האתרים בשטחי B נתונים בתחום אחריותה של הרשות הפלסטינית. הסבר אפשרי להבדל בין אלה לאלה מבחינת שיעורי הפגיעה והנזק הוא שבשטח A מבצעת הרשות פעילות אכיפה אינטנסיבית יותר ביחס לזו שמתקיימת בשטחי B, כנראה בשל רמת המשילות שלה בהם. נוסף על כך, באתרים בעלי משמעות אסטרטגית בשטחי A - ובכלל זה אתרים בעלי חשיבות לזהות הפלסטינית ו/או לנרטיב הלאומי הפלסטיני - מתבצעות גם פעולות שימור אקטיביות של הרשות הפלסטינית. בשטחי C, הנתונים לשליטה ישראלית מלאה, שיעורי הפגיעה הם אומנם הנמוכים ביותר, אולם הנתונים מטעים. הסיבה לנתונים הללו איננה אכיפה אפקטיבית, אלא העובדה שכ־25% מהאתרים בשטח C ממוקמים בתוך תחומי ההתיישבות הישראלית. לראיה, כמעט כל האתרים שנמצאים בשטחי C מחוץ לתחומי ההתיישבות נפגעו במידה כזו או אחרת. ממצא זה מלמד על כשל אכיפתי חמור של המנהל האזרחי.

טבלה 3: רמת הפגיעה באתרים לפי מיקום גיאוגרפי

סך הכל לקבוצה			סטטוס שימור אתר					מיקום הקבוצה לפי שטחי אוסלו
אחוז האתרים שנפגעו	מספר האתרים שנפגעו	סה"כ אתרים בקבוצה	לא ידוע	פגיעה חמורה	פגיעה בינונית	אין פגיעה	שמור	
74%	25	34		15	10	3	6	A
87%	54	62		24	30	7	1	B
78%	210	269	4	102	108	32	23	C
80%	289	365	4	141	148	42	30	סך אתרים

²⁶ נציין כי בשטחי A נבחר לכתחילה מספר קטן של אתרים בשל מגבלות נגישות לאתרים. ראו הערה 19 ועמ' 20.

4. מצבם של אתרי המורשת בקבוצת חשיבות א'

באתרי קבוצה זו ביצענו ניתוח מעמיק של הפגיעה ושל מאפייניה²⁷ באמצעות שילוב של תצלומים מן האוויר, סיור באתר ובחינה פיזית של ההרס; מיפוי מקיף של נתוני הפגיעה בעזרת מערכת ה-GIS; וסקירה ביבליוגרפית של דו"חות החפירה המרכזיים.

ממצאי הסקר באתרים הללו מלמדים כי ישנו הבדל מהותי בין דפוסי השוד באתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון לבין דפוסי השוד והפגיעה הנוהגים בתחומי הקו הירוק. בעוד שבאתרים הממוקמים בתחומי הקו הירוק הפגיעה היא ממוקדת ונקודתית, אשר נעשית באמצעות בורות שוד או חפירה ידנית בשיטת "פגע וברח", הרי שביהודה ושומרון רובה המכריע של הפגיעה (כ-70%) היא פגיעה מתמשכת לאורך פרקי זמן ארוכים ומכיוון שהיא מתבצעת באין מפריע, חלקה מתבצע גם באמצעות כלים מכניים כבדים. פעמים רבות סיבת הפגיעה היא פיתוח קרקע ופריצת דרכים, תוך אדישות לקיומם של אתרים ארכיאולוגיים באזור, ולעיתים היא נגרמת כתוצאה ממאמץ מכוון לפגוע בהם. כך למשל, במבצר החשמונאי החשוב הניצב בתל ארומה שבשומרון ובעיר ההרודיאנית ארכלאיס בבקעת הירדן נמצאו "תעלות בדיקה" וחפירות - הדומות מאוד לחתכים ארכיאולוגיים מקצועיים הנעשים על ידי צוותי מחקר כדי לבדוק את טיב הממצאים באתר - אשר בוצעו על ידי שודדים. פעולה מעין זו מעידה על מקצועיות ומומחיות של השודדים, ועל בקיאותם בנומיסטיקה ובארכיאולוגיה. חופש הפעולה שניתן להם בהיעדר אכיפה והרתעה הוא סכנה ממשית ומיידית לאתרים.

ניתוח תצלומי האוויר של האתרים הארכיאולוגיים המשתייכים לקבוצה א' מלמד כי לפחות 42% משטחם המוכרז של האתרים הללו נפגע. ניתוח סוגי הפגיעות מלמד כי 70% מהשטח הפגוע ניזוק מגורמים הקשורים בעקבות עבודות של פיתוח קרקע ופריצת דרכים; 20% מהפגיעות נגרמו בעקבות פעולות בינוי; וכ-10% נגרמו בעקבות חפירות שוד. שיעורן של הפגיעות למטרות שוד אומנם קטן ביחס לשאר סוגי הפגיעה,²⁸ אך אלו הן פגיעות ממוקדות ממצאים ולכן הנזק שהן מסבות לאתר הוא כבד ביותר. לעומתן,

27 בשאר האתרים שנדגמו במסגרת הסקר לא בוצע ניתוח ברמת עומק כזו, בשל אילוצי זמן וכוח אדם.

28 ובכל זאת מדובר בחפירות שוד בהיקפים גדולים מאוד שאינם מוכרים כלל ממערב לקו הירוק.

**ניתוח הגורמים לפגיעה
באתרים הארכיאולוגיים
המשתייכים לקבוצה א'
מלמד כי 90% מהפגיעות
נגרמו על ידי הרשות
הפלסטינית או גורמים
הקשורים אליה; וכ-10%
נגרמו בעקבות חפירות שוד.**

פגיעות בנייה ופיתוח הן פגיעות "שטוחות" ואקראיות יותר, הפוגעות בשטח רחב אך לא בהכרח באזור רווי בממצאים. פילוח השטח שנפגע לפי סוג הפגיעה מובא בטבלה 5.

ניתוח הגורמים לפגיעה מלמד גם על זהות האחראים להן. פעילויות הבינוי והפיתוח, פריצת הדרכים והכשרת הקרקע - הגורמות לכ-90% מכלל הפגיעות באתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון - נעשות

לרוב על ידי גופים מוניציפליים וגורמים רשמיים הקשורים לרשות הפלסטינית, אם במסגרת התוכנית להשתלטות על שטחי C, אם לצורכי פיתוח התיישבות,²⁹ אם לצרכים פוליטיים-אידיאולוגיים, שבבסיסם הרצון למחוק כל זכר לזיקה היסטורית ישראלית. לעומתן, פגיעות השוד מתבצעות על ידי חוליות שודדים למטרות כלכליות.

מן הראוי לציין כי לעיתים מדובר באינטרסים מצטלבים. לדוגמה, ביולי 2020 השיבה יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה מחצרו של ראש מועצת הכפר תוקוע אגן טבילה ביזנטי ייחודי ונדיר בן כ-1700 שנה בצורת מתומן, המעוטר בצלב וזר מסוגן. מוצאו של אגן הטבילה בכנסייה קדומה בתל תקוע שממנה נשדד לפני כעשרים שנה.³⁰ משרד התיירות והמורשת הפלסטיני התייבב לציודו של המוכתר וטען כי השוד בוצע על ידי הרשויות הישראליות כחלק מ"ביזת מורשת העם הפלסטיני",³¹ ולאחרונה הוגשה עתירה לבג"צ על ידי מועצת הכפר תוקוע בדרישה להחזיר את האגן ה"גזול" לידיה.

29 שגם אם הוא נעשה בידי אנשים פרטיים הרי זה בעידוד/ידיעה/הסכמה שבשתיקה מצד הרשות הפלסטינית.

30 המנהל האזרחי ביהודה ושומרון, "הודעות דוברות: המנהל האזרחי השיב ממצא ארכאולוגי נדיר לאחר שנגנב לפני כ-20 שנה", 23.7.2020; נורית יוחנן, "אחרי 20 שנה: ממצא ארכיאולוגי נדיר שנגנב יוחזר לאתר יתל תקוע", כאן, 20.7.2020.

31 ראו פוסט של המשרד (وزارة السياحة والآثار / دولة فلسطين) בפייסבוק מיום 20.7.2020 (<https://www.facebook.com/palestinemota/>): "قامت سلطات الاحتلال الاسرائيلي فجر اليوم الاثنين بسرقة حجر معمودية أثري من بلدة تقوع في بيت لحم. وهذا الحجر الأثري يعود بتاريخه الى الفترة البيزنطية وهو عبارة عن حجر ثماني الشكل لون ه وردي وعليه رسوم وكتابات قديمة وصلبان محفورة. إن سلطات الاحتلال كُتفت في الفترة الأخيرة من عمليات سرقة الآثار في فلسطين امام العالم وهي تتحدث بذلك كل القرارات والاتفاقيات الدولية الصادرة التي تمنع سرقة الآثار والتي تلزم سلطات الاحتلال بعدم المساس بالآثار في الأراضي التي تحتلها وبالتالي فقد أصبح هذا الاحتلال يتحدث كافة الموائيق والاعراف الدولية وهو يمارس عمليات النهب بشكل علني ويواصل تدمير الآثار الفلسطينية ونهبها". וכן הידיעה ותגובת גורמי הרשות הפלסטינית באתר Jerusalem Post: <https://www.jpost.com/arab-israeli-conflict/pales-tinian-envoy-to-unesco-pressure-israel-to-return-stolen-artifact-647543>

אירוע דומה התרחש גם במבצר החשמונאי תל ארומה, שנפגע קשות על ידי הפלסטינים בשנתיים האחרונות. בתחילת 2018 נחפרו בראש ההר תעלות שוד לצורך בדיקת ממצאים, כנראה ביוזמה פרטית. לאחר מכן נפרצה דרך במקום בידי עיריית הכפר ביתא, שבעקבותיה נשדדו אבניו של קיר המבצר החשמונאי, שהיו מסותתות בסיתות שוליים, ונהרסו חלקים נרחבים ממערכת המים של המבצר - מהגדולות שנמצאו בארץ. בהמשך, השתלטה הרשות הפלסטינית על האתר באופן גלוי. בראש התל הוקם תורן דגל בגובה עשרות מטרים, שיסודותיו פגעו קשות בשרידים העתיקים, ועליו נתלה דגל אש"ף ענק. בכניסה לאתר הוצבו שלטים המפארים את העושים במלאכה ובהם גופים ממשלתיים פלסטיניים רשמיים. האתר הפך בעיני הפלסטינים לסמל המאבק הלאומי באזור (ראו תמונה 11) ונערכות בו פעילויות רבות, ביניהן בנייה של מסגד לזכר "שהידים" בני הכפר הסמוך.

בבדיקה השוואתית שביצענו בין תצלום אוויר משנת 2017 לבין תצלום אוויר משנת 2019 נמצא כי במחצית מאתרי קבוצה א' קיימת בשנתיים האחרונות מגמה של פגיעה מואצת - אם בשל שימוש בכלים מכניים אם בשל התרחבות אזורי השוד באתר. ב־12 אתרים התרחב השטח הפגוע באופן משמעותי,³² וב־7 אתרים נוספים קיימת פגיעה מתמשכת בהיקף דומה.³³ רוב האתרים שבהם הואצה הפגיעה ממוקמים באזור אסטרטגי מבחינת השליטה בשטח או שיש להם חשיבות לנרטיב ולזהות הלאומית היהודית. ב־9 מתוך 24 האתרים נפגעו השכבות העליונות או ליבת האתר באופן קשה, והם נמצאים על־סף אובדן היכולת המדעית להפיק מהם מידע מחקרי נוסף. אתרים אלה הם: תל תענך, תל דותן, תל ארומה, חירבת טנא א־תחתא, ארכלאיס, חרבת סמיה ומערת הנמרים, חירבת עלמית, נקרופוליס יריחו והחלק הדרומי של ארמונות החשמונאים ביריחו (ראו טבלה 4).

32 מדובר באתרים הבאים: שומרון העתיקה, עין סמיה, תל ישנה, תל ארומה, סרטבה, פצאליס, ארכלאיס, נקרופוליס יריחו, ארמונות החשמונאים (דרום), הורקניה, תל ביתר, טנא א־תחתא.

33 מדובר באתרים הבאים: תל תענך, תל זיף, חי עלמית, מבצרי ארטבה, דוק, קיפרוס, תל עיטם.

טבלה 4: אתרי קבוצה א'

שם האתר	איזור גיאוגרפי	זיקה היסטורית	סטטוס אתר
1 תל תענך	שומרון	מקראי	על סף השמדה
2 תל דותן	שומרון	מקראי	על סף השמדה
3 ח' פירסין	שומרון	מקראי	פגיעה חמורה
4 ארובות - נרבתא (ח' אל-חמאם)	שומרון	מקראי	פגיעה חמורה
5 שומרון העתיקה - סבסטיה	שומרון	מקראי	פגיעה חמורה
6 ח' טנא א-תחתא	שומרון	שומרוני/רומי	לב האתר הושמד
7 תל ארומה (ח' אל-עורמה)	שומרון	מקראי	על סף השמדה
8 אלכסנדריון - סרטבה	בקעת הירדן	חשמונאי	פגיעה חמורה
9 פצאליס (ח' פצאיל)	בקעת הירדן	הרודיאני	פגיעה חמורה
10 ארכלאיס (ח' אל-ביודאת)	בקעת הירדן	הרודיאני	על סף השמדה
11 ח' מרג'מה-סמיה ומערת הנמרים	בנימין	מקראי	על סף השמדה
12 תל תמנה (ח' תבנה)	בנימין	מקראי	פגיעה חמורה
13 מבצר ארטבה וח' ארטבה	בנימין	חשמונאי	פגיעה חמורה
14 בורג' אל-יסנה (תל ישנה)	בנימין	מקראי	פגיעה חמורה
15 ח' עלמית	בנימין	מקראי	על סף השמדה
16 נקרופוליס יריחו	בנימין	חשמונאי	לב האתר הושמד
17 מבצר דוק-דגון	בנימין	חשמונאי	פגיעה בינונית
18 ארמונות החשמונאים ביריחו	בנימין	חשמונאי	חלק צפוני, שטח C - שמור. חלק דרומי, שטח A - על סף השמדה.
19 קיפרוס	בנימין	חשמונאי	פגיעה חמורה
20 הורקניה (ח' אל-מירד)	גוש עציון	חשמונאי	פגיעה חמורה
21 תל ביתר (ח' אל-יהוד)	גוש עציון	בית שני	פגיעה חמורה
22 הרודיון תחתית	גוש עציון	חשמונאי	פגיעה בינונית
23 תל עיטם (ח' אל-חוח)	גוש עציון	בית שני	פגיעה חמורה
24 תל זיף	הר חברון	מקראי	פגיעה חמורה

טבלה 5: היקף הנזק באתרי קבוצה א' לפי סוג הפגיעה

שטח במ"ר	מכלול השטח שנדגם	אחוז סוג הפגיעה מתוך כלל השטח הפגוע	
12,128,181			סה"כ שטח שנדגם (מ"ר)
3,594,973	30%	70%	פגיעה חקלאית ופיתוח קרקע(חקלאות)/טרסות/יישור קרקע/כבישים)
991,215	8%	19%	פגיעות בנייה
547,940	5%	11%	פגיעות שוד
5,134,128	42%		סך השטח הפגוע



תמונה 11: תל ארומה. קריקטורה פלסטינית שפורסמה בפייסבוק, ובצידה הכיתוב: ג'בל אל-עורמה - מעוז לאומי פלסטיני וסמל לאחיה האיתנה.

טבלה 6: שיאני הפגיעות בקבוצה א'

שם האתר	תקופה	אחוז פגיעה	הרחבה
נקרופוליס יריחו	בית שני	100% שוד ולאחריו פיתוח קרקע לבנייה	בית הקברות היהודי של העיר יריחו במשך כ-200 שנה בימי הבית השני. בית הקברות השני הגדול בארץ ומהייחודיים בעולם. כל מערכות הקבורה הידועות נשדדו וחלקן נהרסו לצורך פיתוח מגרשים לבנייה בלתי חוקית. האתר מצוי בשטח C, אך הוא סמוך לשטח A וההגעה אליו מורכבת מבחינה ביטחונית.
תל ארומה	מקראית, חשמונאית	האתר על סף השמדה	"ארומה" המקראית, עירו של אבימלך בן גדעון השופט. במקום מבצר חשמונאי ובו מערכת המים הגדולה ביותר מבין כל מבצרי החשמונאים. האתר שימש כעיר שלטונית של פלך עקרבה ומוצב גבול צפוני של ממלכת החשמונאים. במהלך 2019 השתלטה הרשות הפלסטינית על האתר, פגעה באופן קשה ביותר בשרידים במקום וגרמה נזק כבד לאתר.
עין סמיה - ח' מרימה	מקראי, כנעני, ברזל, בית שני רומית מאוחרת, אסלאמית	ריבוי שוד ממוקד ממצאים	שוד תועד במקום עוד משנת 1907 והאתר ממשיך להישדד גם כיום. ממצא ייחודי מהאתר, גביע כסף מהתקופה הכנענית הנמצא כיום במוזיאון ישראל, הוא גורם עניין מרכזי להאצת השוד באתר. נוסף על כך פורסמו ממצאים ממערות מסתור בר'כוכבאיות שנמצאו באתר. במקום חפירות שוד מתמשכות בהיקף עצום.
תל תענך, תל זיף	מקראי - מיושב מתקופת הברונזה ועד התקופה המוסלמית הקדומה	70%-80%	ערים מקראיות חשובות. פגיעות שוד בהיקף כמותני עצום. פגיעה משולבת שוד, בנייה, חקלאות מודרנית ופריצת דרכים.
תל תמנה (ח' תבנה), תל ישנה (בורג' אליסנה), ארובות-ירבתא (ח' אל-חמאם), תל דותן, ח' עלמית	ערים מקראיות	53%-55%	שרידים ייחודיים מהתקופות החשמונאית, ההרודיאנית והביזנטית. האתר נמצא תחת שוד אינטנסיבי זה עשרות שנים, שהואף מאוד בשנים האחרונות. הממצאים שהיו על פני השטח ובתווך התת-קרקעי הידוע נשדדו ונלקחו, כולל פריטי בינוי ודפנות מבנים.
ארמנות החשמונאים (דרום), מצודת הורקניה	בית שני	36%-45%	עיר הרודיאנית מרכזית בבקעת הירדן ובה מבנים ייחודיים והשתמרות גבוהה של אלמנטים אדריכליים. חלקו של האתר שבשטח C נשדד באופן עקבי בעזרת ציוד מכני כבד ומחפרונים. פיתוח ובנייה מתבצעים בחלק האתר שבשטח A. השוד באתר זה הוא האינטנסיבי והפרוע ביותר מבין כל האתרים שנבחנו והיקפו עצום: 137 דונם.
ארכלאס	בית שני	31% ליבת האתר על סף השמדה	

פרק שלישי: ניהול אתרי המורשת בידי הרשויות - תמונת מצב

הגוף המופקד על שמירת האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון הוא יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי. תפקידו של גוף זה, כאמור בחוק העתיקות הירדני הנוהג באזור זה, הם "להתוות את מדיניות ניהול העתיקות [...] לעשות למען ביצוע חפירות לגילוי עתיקות, לשמור הקיים מהן, ליפות סביבתן ולהפיץ תרבות עתיקות".³⁴

הצעד הראשון במימוש המנדט לשמירה על העתיקות הוא הכרזה על אתר מסוים כעל "אתר עתיקות" בידי הממונה. ההכרזה נועדה להגדיר את האתר ולסמן את השטח הנחוץ לשמירה על העתיקות שבתוכו. לאחר ההכרזה, חל איסור על ביצוע כל פעולה בקרקע האתר בלא אישור מהממונה על העתיקות. בנוסף, החוק קובע חובת פרסום של רשימת האתרים לציבור "במרכז המחוז, הנפה או הכפר שבו נמצא המקום העתיק".³⁵

ממצאי הסקר מעלים כי ישנו פער גדול בין הוראות החוק ושיטת ניהול האתרים שהוא קובע, לבין מימושו בפועל: אתרים ארכיאולוגיים רבים ביהודה ושומרון אינם מוגדרים כ"אתר עתיקות" כמתחייב או שאינם מסומנים כהלכה, כפי שיפורט להלן.

34 אתר קמ"ט ארכיאולוגיה: <https://www.jsarch.org.il/blank-8>. הנוסח נסמך על הגדרת יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה בסעיף 3 לחוק העתיקות הירדני, 1966 (https://www.nevo.co.il/law_html/) (law65/666_044.htm#Big0).

35 סעיף 9א לחוק העתיקות הירדני, 1966.

1. כשלים בסימון האתרים

כאשר החלנו במלאכת הסקר, הנחנו כהנחת יסוד כי מאגרי המידע הדיגיטליים של המנהל האזרחי עשויים ברמה מדעית הולמת, המקבילה לזו הנהוגה בתחומי הקו הירוק, וכי שכבות המידע במאגרים הללו יכללו את כלל אתרי הסקר, או לפחות את מרביתם. שכן, מדובר באתרים החשובים ביותר ביהודה ושומרון מבחינה לאומית ועולמית, שזכו לאזכורים רבים בספרות המדעית. לצערנו, התחוור לנו שאתרים רבים ומרכזיים מאוד אינם מסומנים כלל כאתרי עתיקות במאגרי המידע של המנהל או שהם מסומנים כנקודה בלבד ללא סימון של גבולות האתר, כנדרש על פי החוק.

דוגמה לאתר כזה היא מבצר קיפרוס, מצודת דרך חשמונאית הניצבת על דרך אדומים העתיקה מירושלים ליריחו ואשר שמרה ממערב על ארמונות החשמונאים ביריחו. האתר ניצב בנקודה השולטת על כל בקעת יריחו, וניתן לראותו משכונותיה המזרחיות של ירושלים. המבצר נחפר בשנות השבעים של המאה ה-20 על ידי פרופ' אהוד נצר, ד"ר זאב מֶשֶל, דוד עמית ואחרים, ונתגלו בו ממצאים ייחודיים.³⁶ אולם על אף חשיבותו, בשכבות המידע של המנהל מסומן האתר כנקודה בלבד, ללא הגדרת שטחו וגבולותיו (ראו תמונה 12). היעדר סימון של האתר גורם לאי־אכיפה ולהיעדר הרתעה. ואומנם, כמו אתרים רבים נוספים שאינם מסומנים כראוי, סובל מבצר קיפרוס משוד פרוע ומתמשך.

כאמור בפרק הראשון, ביהודה ושומרון ישנם כ־6000 אתרים המוכרים למדע, שמתוכם רק 2267 הוכרזו כאתרים ארכיאולוגיים.³⁷ עיון במאגרי המידע של המנהל האזרחי מלמד כי רק ב־617 מתוך האתרים המוכרזים מסומנים על המפה גבולות האתר כנדרש; ואילו ב־1650 האתרים הנוספים הסימון לקוי: או שאין סימון בכלל, או שהאתר מסומן כנקודה בלבד, או שהגבולות המסומנים אינם כוללים את כל האינטרסים הארכיאולוגיים של האתר.

בחינת של 365 האתרים שנבחרו לצורך הסקר מעלה כי ב־198 מתוכם (54%) - למעלה מחצי - האתר מסומן כנקודה בלבד או שאיננו מסומן כלל. רק ב־167 (46%) אתרים מסומנים גבולות, אבל לפחות ב־31 מתוכם הסימון לקוי

36 ראו לדוגמה אהוד נצר, "קיפרוס", **קדמוניות**, ח/2-3 (1975), עמ' 54-61.

37 נכון למידע שפורסם במאגרי המנהל האזרחי במרץ 2020.

ואינו לוקח בחשבון את כלל האינטרסים הארכיאולוגיים של האתר.³⁸ לאור זאת, ביצענו במסגרת הסקר סימון מחודש ומלא של גבולות אתרי קבוצה א' ואתרים מרכזיים נוספים.

במאגרי המידע של המנהל האזרחי הפתוחים לציבור מסומנים האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון באמצעות שתי שכבות מידע: האחת קרויה "ארכיאולוגיה נקודתית" - סימון הכולל ציון של מיקום האתר בנקודה בלבד; והשנייה קרויה "ארכיאולוגיה פוליגונית" - סימון המגדיר את שטח האתר

באמצעות קו תיחום המתווה את גבולותיו החיצוניים של האתר. כל פעולת בנייה ופיתוח הנעשית בשטח הכלול בתחומי הפוליגון טעונה פיקוח ארכיאולוגי, ובעת הצורך - חפירת הצלה. באתרים מרכזיים ועשירי ממצאים שנועדו לשימור אסורה באופן גורף כל פעילות פיתוח ובינוי בתחומי הפוליגון.

הסימון הקיים אינו כולל אפילו את שטח הממצאים המוכר והמתועד בפרסומים מדעיים, שאין ספק כי הוא חלק מהאתר הארכיאולוגי.

שיטת הסימון הפוליגונית נוהגת גם בתחומי הקו הירוק, אלא שישנו הבדל מהותי בין האופן שבו מסומנים אתרים ארכיאולוגיים בשטחה הריבוני של מדינת ישראל לבין אתרים שנמצאים ממזרח לקו הירוק. האתרים הארכיאולוגיים בתוך הקו הירוק נתונים לאחריותה של רשות העתיקות, סימון גבולותיהם נעשה על ידה והוא כולל בהכרח לא רק את שטח האתר נטו אלא גם את סביבתו הרחבה, במטרה לכסות את כלל האינטרסים הארכיאולוגיים בשטח. הנחת העבודה המקצועית היא שהיקפו האמיתי של אתר גדול משטח הממצאים שנתגלו עד כה, וייתכן בהחלט שחלק מהממצאים עדיין מכוסים ויתגלו רק בעתיד. פקודת העתיקות המנדטורית קבעה כי כל מקום שיש יסוד סביר להאמין שהוא מכיל עתיקות, יוכרז כאתר. ההכרזות הראשונות היו בהיקף של 1 ק"מ רבוע סימטרי, כדי לשמור על שולי ביטחון סביב האתר. במהלך השנים צומצם היקף השטח המוכרז, ובשנת 2000 עודכנה שיטת הסימון וצומצמה כך שהפוליגון נמתח בין שני קטבים שבמרכזם נמצא האתר, והמלבן שנוצר מוכרז כאתר העתיקות. לעומת זאת, ביהודה ושומרון הסימון הפוליגונית המקובל כולל רק את שטח הממצאים הגלויים, המוכרים והמובהקים, ללא שולי ביטחון כלשהם (וגם זאת רק בחלק מן האתרים). במסגרת הסקר התברר כי במקרים לא מעטים

38 ראו אתר Arcgis של המנהל האזרחי. הנתונים נכונים לחציון הראשון של שנת 2021.

- ובכלל זה באתרים חשובים וידועים - הסימון הקיים איננו כולל אפילו את שטח הממצאים המוכר והמתועד בפרסומים מדעיים, שאין ספק כי הוא חלק מהאתר הארכיאולוגי. במקרים אלה מסומנת רק ליבת הממצאים באתר תוך יתור על השטח שמסביבה, שמופקר על ידי כך להרס ולפגיעה.

2. השפעות משפטיות על מדיניות ההכרזות וקביעת גבולותיהם של האתרים

הסיבה העיקרית להבדל המתואר לעיל, בין סימון האתרים הארכיאולוגיים בתוך הקו הירוק לבין סימון האתרים שמחוצה לו, היא ככל הנראה משפטית.³⁹ בשנים האחרונות מנהלים ארגוני שמאל שונים (כגון עמק שווה, כרם נבות והאגודה לזכויות האזרח) מערכה משפטית מאורגנת נגד המנהל האזרחי וגורמי המקצוע ביחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, שבמסגרתה מואשמים האחרונים בשיקול דעת מוטה משיקולים פוליטיים. מערכה משפטית זו מגבילה מאוד את גורמי המקצוע ופוגעת ביכולתם לבצע את תפקידם. החשש מהתמודדות עם עתירות חוזרות ונשנות מובילה לכך שבמקרה הטוב אנשי המנהל מסמנים רק את ליבת הממצאים באתר ומוותרים על השטח הגדול שמסביבה אשר הופך לשטח הפקר; ובמקרה הפחות טוב הם אינם מסמנים את האתר בכלל.⁴⁰ סטנדרט חדש זה, שנקבע לפי פטיש השופט ולא לפי מכוש הארכיאולוג, יוצר מציאות של תת-סימון בעשרות רבות של אתרי מורשת, אשר מוביל לתת-אכיפה ומאפשר את קיומה של פגיעה בלתי הפיכה באתרים.

יתרה מכך, בניסיון להימנע מעתירות עתידיות, פקידי המנהל לא רק מסמנים את האתר באופן המינימליסטי ביותר שאפשר, הם מחריגים לכתחילה כל שטח בנוי פלסטיני משטח האתרים המסומן. למותר לציין כי החרגה מעין זו אינה קיימת כלל בתחומי הקו הירוק, שבהם הכרזות על אתרים ארכיאולוגיים נעשות גם כאשר מדובר בשטח מבונה (לדוגמה, בירושלים ובמרבית יישובי שפלת יהודה). החרגה כזאת איננה קיימת גם באתרים המצויים בתחומי

39 כך מעריכים גורמים מקצועיים שונים שהתייעצנו עימם, המעוניינים לשמור על עילום שמם.

40 דוגמה לכך ניתן לראות בחוות הדעת הארכיאולוגית שצורפה לעתירה שהגישה האגודה לזכויות האזרח כנגד צווי הריסה למבנים בלתי חוקיים בחורבת זנוטה שבדרום הר חברון. ראו בכתובת <https://law.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2012/07/zunuta-expertopinion2.pdf>

ההתיישבות הישראלית ביהודה ושומרון, ככל הנראה משום שלגביהם לא קיים החשש המשפטי.⁴¹ יש להבין: הכרזה על שטח האתר משמעה, שגם בעת פיתוח בשטחו הבנוי של יישוב, ממוצות כל הפעולות הארכיאולוגיות הנדרשות - החל מסקר ופיקוח וכלה בחפירות בדיקה והצלה. היעדר הכרזה על שטח האתר וסימון גבולותיו פירושו, שעבודות פיתוח ובנייה יכולות להיעשות בו באופן חופשי ובאין מפריע, ללא חפירת הצלה מקדימה וללא הגנה על הממצאים הארכיאולוגיים שנמצאים מתחת לפני השטח.

המשמעות המעשית של מדיניות זו היא הפקרת שטח עשיר בממצאים לבנייה פרועה, להרס בלתי הפיך, לאובדן הממצאים הארכיאולוגיים ולמחיקתן לנצח של העדויות ההיסטוריות. דוגמה למקרה כזה היא האתר פצאליס, עיר הרודיאנית הנמצאת מדרום וממערב למושב פצאל של ימינו, בבקעת הירדן. למרות הידע המחקרי הרב שיש על האתר, גבולותיו המסומנים אינם כוללים את השטח שעליו יש בנייה פלסטינית בלתי חוקי, אשר בהינתן מדיניות מתירנית זו של המנהל האזרחי - ממשיך ומתרחב באין מפריע. כלומר, לא רק שבנייה פלסטינית בלתי חוקית לא נאכפת, דה-פקטו היא מקבלת לגיטימציה והעדפה של רשויות המדינה על פני אתרי המורשת.

החוק אומנם נותן את האפשרות לתקן את רשימת האתרים בעת גילוי עתיקה חדשה, וקובע איסור פגיעה בעתיקה גם אם איננה כלולה בשטח המוכרז, כך שלכאורה אין נפקות להכרזה או לאי-הכרזה לגבי יכולת האכיפה.⁴² אלא שבפועל המצב הוא שבשטח שאינו מסומן אין אכיפה ויש לגיטימציה מוגברת לפלסטינים לעשות בו כבשלהם. זאת ועוד, לאחר שנעשו בשטח עבודות פיתוח יהיה קשה עד בלתי אפשרי לאתר בו עתיקות. ניתן לטעון כי בכל מקרה של הגשת תוכנית בנייה חדשה מתקיימים סקרי פיתוח ועבודת מטה מסודרת. אך טענה זו איננה נותנת מענה מספק, משני טעמים. ראשית, אי-סימון הוא הפרה של החובה החוקית המוטלת על הגוף הסטטוטורי לסמן אתרי עתיקות ולהכריז עליהם, והפרה של חובת יידוע הציבור הרחב בדבר אתרי עתיקות.⁴³ שנית, אכיפה מטעמי חוק העתיקות

41 הסטנדרט הכפול הזה בין היחס לאוכלוסייה יהודית לבין היחס לאוכלוסייה פלסטינית מייצר גם אכיפה בררנית שבאה לידי ביטוי בנקיטת יד קשה כלפי האוכלוסייה הנורמטיבית, ומנגד, במדיניות של הכלה מול העבריינים.

42 סעיף 2, סעיף 39' חוק העתיקות הירדני מס' 51 לשנת 1966 נוסח משולב.

43 סעיף 9א', חוק העתיקות הירדני מס' 51 לשנת 1966 נוסח משולב.

תבצע במקרה של בנייה בלתי חוקית רק כאשר האתר מוגדר כאתר עתיקות או אם נמצאה במקום עתיקה; וכאמור לעיל, הסיכוי שעתיקה כזו תמצא לאחר שהפלסטינים כבר ביצעו במקום עבודות פיתוח - קלוש עד לא קיים. היעדר הסימון והסימון הלקוי - השיטתי כמעט - לא רק שאינם הולמים מבחינה מקצועית ומדעית, פירושם שהמדינה אינה ממלאת את חובתה המוסרית לשמור על נכסי מורשת התרבות שבתחומה.

3. השפעות מדיניות ופוליטיות על מדיניות ההכרזות וקביעת גבולותיהם של האתרים

ניתוח סימון האתרים על פי מיקומם הגיאוגרפי בהתאם לחלוקה שנקבעה בהסכמי אוסלו, לשטחי A, B ו-C, מלמד כי רק כ-40% מהאתרים בשטחי A ו-B מסומנים כפוליגון, לעומת 48% מהאתרים המצויים בשטחי C. מעדויות של גורמים שונים עולה כי המנהל האזרחי איננו עוסק בסימון אתרים בשטחי A ו-B, משום שלטענת המחלקה המשפטית שלו - הסכמי אוסלו אינם מאפשרים לעשות זאת. תפיסת המחלקה המשפטית של המנהל היא שסוגיית האתרים הארכיאולוגיים ביהודה ושומרון היא סוגיה אזרחית מקומית, ולפיכך האחריות עליהם הן בשטחי A הן בשטחי B היא של הרשות הפלסטינית. אלא שמדיניות זו יוצרת עיוות אבסורדי בכוונותיהם של מנסחי ההסכם; והמשמעות המעשית שלה היא, שאתרים ארכיאולוגיים רבים אינם מסומנים כלל, לא על ידי המנהל האזרחי ולא על ידי הרשות הפלסטינית, ולמעשה "נמחקו" מהמפה. מצב זה מאפשר את המשך הפגיעה באתרי המורשת ומסכן את קיומם.

אחת הדוגמאות המובהקות למציאות בעייתית זו היא סבסטיה שבשומרון, בירתה של ממלכת ישראל ועיר פאר הרודיאנית גדולה.⁴⁴ אתר ארכיאולוגי חשוב ומרכזי זה חצוי בין שטחי B ו-C, וכתוצאה מכך רק 60% משטחו המתועד של האתר בספרות המחקר - זה שבשטח C - מסומן כפוליגון ארכיאולוגי. 40% הנותרים משטח האתר, המצויים בשטח B, לא סומנו עד כה כאתר עתיקות, לא בידי הרשות הפלסטינית ולא בידי אנשי המנהל האזרחי, ונתונים לפגיעה מתמדת. במהלך השנים 2019-2020 ביצעה הרשות

44 נכון למועד כתיבת הסקר, האתר מועמד להכרזה של אונסק"ו עליו כעל אתר מורשת לאומי ועולמי. ראו בכתובת <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/5718/>

**המשמעות המעשית של
הפרשנות המשפטית
של המנהל האזרחי
ביחס לאתרי המורשת
בשטחי B היא, שאתרים
ארכיאולוגיים רבים אינם
מסומנים כלל, לא על ידי
המנהל ולא על ידי הרשות
הפלסטינית, ולמעשה
"נמחקו" מהמפה.**

הפלסטינית עבודות פיתוח נרחבות בחלק זה של האתר, ללא הקפדה מינימלית על סטנדרט שימורי וארכיאולוגי. בין היתר, הוצב במקום דגל פלסטיני על גבי תורן גבוה שנחפר לעומק הקרקע תוך פגיעה בשרידי "הפורום" - כיכר העיר המרכזית.⁴⁵ לו היה האתר מסומן במלואו, על פי המיפוי המדעי, ניתן היה לפעול לשימורו ולהגנתו, ולמצער לדרוש מהרשות הפלסטינית לפעול בהתאם להתחייבויות שהיא חתומה עליהם בהסכמי אוסלו - לתאם מול מדינת ישראל כל פעילות שלה באתר המורשת.⁴⁶ בהמשך לכשל אי-סימונו, הרי שגם לאחר

שהאתר נפגע בצורה קשה במסגרת פעולות הפיתוח הפלסטיניות, לא נעשתה כל פנייה ישראלית לגורמים ברשות הפלסטינית כדי למנוע את המשך הפגיעה בו. סבסטיה איננה מקרה יחיד, וקיימים אתרים נוספים שאי-סימונם - או סימונם הלקוי והחלקי - הותיר אותם ללא כל הגנה.

בעקבות היחשפות צוות הסקר לסימון הלקוי, החליטו חברי הצוות הארכיאולוגים לסמן מחדש את גבולותיהם של האתרים המרכזיים בסקר, שנכללו בקבוצה א', בהתבסס על דו"חות חפירה מדעיים, עיגון תוכנית השרידים העתיקים באתר על המפה ובחינה מדוקדקת של תצלומי אוויר.

45 ראו לדוגמה באתר של משרד התיירות והמורשת הפלסטיני: <http://www.travelpalestine.ps/en/article/70/Sebastia> למותר לציין כי עבודת השיפוץ באתר נעשתה בסיועו של אונסק"ו, והן מתעלמות מזיקתו של האתר לעם היהודי. דווקא הארגון שחרט על דגלו את המאבק למען המגוון התרבותי והגדיר את ההתכחשות לעובדות מדעיות כ"סכנה לשלום" (ראו באתר הארגון: <https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>) הוא שסייע לרשות הפלסטינית בפגיעה הקשה במקום, במאמץ למסגר אותו כ"אתר מורשת לאומי פלסטיני". מעורבות הארגון באתר תקדימית מכיוון שהאתר טרם הוכר כאתר מורשת עולמית אלא רק נמצא כאמור ברשימה המועמדים להכרזה על ידי אונסק"ו. נציין כי ישראל פרשה מאונסק"ו לפיכך לארגון אין כל מנדט לפעילות בשטחה.

46 סעיף 3(2) לתוספת 1 להסכם הביניים קובע כי "הצד הפלסטיני ישמור ויגן על כל האתרים הארכיאולוגיים, ינקוט בכל האמצעים הדרושים כדי להגן על האתרים האמורים ולמנוע נזק להם, וינקוט בכל אמצעי הזהירות בעת ביצוע פעילויות, לרבות פעילויות אחזקה ובנייה, העשויות להשפיע על האתרים האמורים". סעיף 4(2) קובע את הקמתה של ועדת מומחים משותפת לשני הצדדים כדי לטפל בנושאים ארכיאולוגיים שיש בהם עניין משותף. סעיף 1(11)ג קובע "בהקשר זה, ובמגמה להגן על האינטרסים המשותפים שלהם, ישראל והצד הפלסטיני ישתפו פעולה, יחליפו מידע וינקטו באמצעים הנחוצים כדי להיאבק בגניבה, ובסחר ובהעברה לא חוקיים, של ממצאים ארכיאולוגיים, לרבות בין אזורים שבתחום הסמכות הטריטוריאלית של שני הצדדים, ויתאמו את הפעילות האמורה באמצעות הוועדה המשותפת". סעיף 9 קובע כי "האתרים הרשומים בלוח 1 הם בעלי חשיבות ארכיאולוגית והיסטורית לצד הישראלי. הצד הישראלי רשאי להודיע לצד הפלסטיני על אתרים אחרים אשר יתווספו לרשימה זו. הצד הפלסטיני יביא בחשבון שפעולות העשויות להשפיע על אתרים אלה יופנו לוועדה המשותפת לשם שיתוף פעולה מלא". סבסטיה נמנית בתוך רשימת אתרים זו.

אף שנצמדנו לסטנדרט המינימליסטי של שיטת הסימון הנהוגה במנהל האזרחי, שכאמור איננה כוללת שולי ביטחון, עדיין היו מקרים שבהם כדי לכלול את כלל הממצאים המוכרים נאלצנו להגדיל את הפוליון החדש באופן משמעותי מזה שבשכבות המנהל האזרחי (ראו טבלה 7).

טבלה 7: סימון אתרי הסקר במאגרי המנהל האזרחי

סטטוס פוליון	ממצא/פעולות	מס' אתרים	אחוז אתרי הסקר מכלל אתרי הסקר	אחוז מתוך האתרים שנבדקו
יש סימון	נמצא לקוי	34	9%	20%
	נמצא הולם	31	8%	19%
	לא נבדקה איכותו	102	28%	61%
	סה"כ	167	46%	100%
אין סימון	סה"כ	198	54%	
סה"כ אתרים		365		



תמונה 12: מבצר קיפרוס, מסומן כנקודה בלבד (בכחול) במאגרי המידע של המנהל, ללא הגדרת גבולות האתר כנדרש.

פרק רביעי: הגורמים למצבם של אתרי המורשת ביהודה ושומרון

תמונה העולה מממצאי הסקר עגומה עד מאוד ומכמירה כל לב שוחר תרבות ומורשת. בפרק זה ננסה למנות את הסיבות לכך ולהצביע על הגורמים האחראיים למציאות זו.

1. גורמים ממשלתיים ישראלים

האחראית המרכזית למצבם של אתרי המורשת ביהודה ושומרון, כפי שנחשף בסקר, היא מדינת ישראל: ממשלת ישראל, המנהל האזרחי, הצבא והפרקליטות, וכן גופים ממשלתיים ומשרדי ממשלה אחרים. מצב העניינים הנוכחי לא היה מתאפשר אלמלא הסירה מדינת ישראל את אחריותה מאתרי המורשת ביהודה ושומרון והותירה אותם כשטח הפקר. בעשותה כן, לא רק שפגעה המדינה - ועודנה פוגעת - בחובתה הלאומית והמוסרית, אלא שהיא גם מפירה אמנות בינלאומיות שהיא חתומה עליהן: את אמנת ונציה (1954), את אמנת בורה (1999) ואת מחויבויותיה כחברה באונסק"ו (1972). לכן, ראשיתו של הפתרון היא החלטה מפורשת של מדינת ישראל לממש את אחריותה לשמירה על אתרי המורשת ביהודה ושומרון, כמצופה ממנה בהיותה הריבון בשטח, ולפעול כמתחייב מכך.

א. כשל מדיני

מצבם העגום של אתרי המורשת בשטחי יהודה ושומרון הוא בראש ובראשונה תוצאה של הגמגום המתמשך של מדינת ישראל בכל הקשור למעמדם של שטחי יהודה ושומרון, הססנותה להחיל בהם את החוק הישראלי והיעדר מדיניות ברורה לגביהם. למיטב ידיעתנו, לא קיימת כל תוכנית אב (או תוכנית ממשלתית כלשהי) לשימור אתרי המורשת ביהודה ושומרון ולפיתוחם, ורובן המוחלט של הפעולות הממשלתיות בתחום זה הן תוצאה של לחצים ציבוריים מקומיים. תוצר לוואי נוסף של התנהלות

זו הוא הכשל המתמשך בטיפול בהשתלטות הפלסטינית על שטחי C. כפי שראינו לעיל, חלק לא מבוטל מהרס אתרי המורשת נגרם במסגרת המערכה על שטחי C שהרשות הפלסטינית מנהלת נגד מדינת ישראל בעשור האחרון (בסיוע אירופי מסיבי ואקטיבי), ואשר נכון להיום ישראל אינה נוקטת שום פעולה ממשית כדי להתמודד איתה.

ב. כשל משפטי

גורם נוסף הוא העמימות הקיימת בהסכמי אוסלו בנוגע למעמדם של אתרי המורשת בשטחי B. הסכם הביניים הסדיר העברת אחריות מדורגת מישראל לרשות הפלסטינית, וזו חלה בין היתר גם על מעמדם של אתרי המורשת בשטחי B,⁴⁷ מתוך הנחה שהפלסטינים ימלאו את התחייבותיהם וישמרו עליהן,⁴⁸ ותוך הסדרת מנגנון ביקורת ופיקוח של ועדה משותפת.⁴⁹ בפועל, מדינת ישראל הסירה את ידיה מהטיפול באתרים שבשטחי A ו-B כאחד, מבלי להפעיל את מנגנון הביקורת שקבעה ומבלי לבדוק אם תכלית ההסכם אכן מתמלאת. חמור מכך, לא רק שהרשות אינה פועלת לשמירה על האתרים, אלא שהיא תורמת ומסייעת באופן יזום ומודע להשמדתם.

במענה לשאלות שהגשנו למנהל האזרחי, שבהן ביקשנו לדעת מדוע מדינת ישראל אינה פועלת להגנה על אתרי המורשת בשטחי B, נתקבלה התשובה הבאה: "האחריות על האתרים הארכיאולוגיים בשטחי A ו-B הועברה במסגרת הסכמי הביניים. לאור כך, הסמכות לבצע פעולות לטובת הגנה, שימור ושיפוץ אתרים ארכיאולוגיים בשטחי A ו-B אינה בסמכות המינהל האזרחי".⁵⁰ במילים אחרות, המנהל האזרחי (באמצעות מחלקת היעוץ המשפטי שלו) אימץ עמדה משפטית שלפיה אתרי המורשת ביהודה ושומרון הם סוגיה "אזרחית", ומכיוון שבשטחי B האחריות על הנושאים האזרחיים היא של הרשות הפלסטינית, פקחי יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה אינם מורשים לבצע פעולות אכיפה בשטחים אלו.

47 סעיף 3(2) לתוספת 1, לנספח III: פרוטוקול בנושא עניינים אזרחיים, להסכם הביניים מיום 28.9.1995.
48 ראו לדוגמה שם, סעיף 2(1): "באזור C, כוחות ואחריות הקשורים לתחום הארכיאולוגיה יועברו בהדרגה לתחום הסמכות הפלסטינית אשר תכסה את שטח הגדה המערבית ורצועת עזה, למעט הנושאים אשר יידונו במשאומתן על מעמד הקבע, במשך שלבי המשך ההיערכות מחדש, אשר יושלמו בתוך 18 חודשים מיום כינון המועצה". ראו גם לעיל הערה 46.
49 שם, סעיף 4: "ועדה משותפת של מומחים משני הצדדים תוקם על ידי הוועי"א כדי לטפל בנושאים ארכיאולוגיים שיש בהם עניין משותף".
50 מכתב ממפקדת פיקוד מרכז מיום 12.8.2019.

אלא שעמדה משפטית זו שגויה לחלוטין ומנוגדת בתכלית לאמור בהסכם הביניים, שהסעיף הרלוונטי בו קובע כי -

כוחות ואחריות בתחום הארכיאולוגיה בגדה המערבית וברצועת עזה יועברו מהממשל הצבאי ומהמינהל האזרחי שלו לצד הפלסטיני. תחום זה כולל, בין היתר, הגנה על אתרים ארכיאולוגיים ושימורם, ניהול, פיקוח, רישוי וכל הפעילויות הארכיאולוגיות האחרות.⁵¹

ברור כי אם הרשות הפלסטינית מפירה את המנדט שניתן לה, ובמקום להגן על אתרי המורשת, היא מאפשרת - בין אם באופן יזום ובין אם באופן סביל - פגיעה והרס שלהם, הרי שהמנדט שניתן לה בתחום זה צריך לפקוע באופן אוטומטי.

העברת הסמכויות והאחריות לרשות הפלסטינית נעשתה אפוא לצורך הגנה על האתרים, שימורם וקיום עבודות מחקר אקדמיות על אודותיהם. לפיכך ברור כי אם הרשות הפלסטינית מפירה את המנדט שניתן לה, ובמקום להגן על אתרי המורשת, היא מאפשרת - בין אם באופן יזום ובין אם באופן סביל - פגיעה והרס שלהם, הרי שהמנדט שניתן לה בתחום זה צריך לפקוע באופן אוטומטי. יתרה מכך, הפגיעה הפלסטינית באתרים היא גם הפרה בוטה של הסעיף הקובע כי "שני הצדדים ינקטו בכל האמצעים הנחוצים כדי למנוע גניבה של ממצאים ארכיאולוגיים".⁵²

זאת ועוד, ברי כי סמכותה של הרשות הפלסטינית בשטחי B קיימת רק בנוגע לעניינים מוניציפליים אזרחיים מקומיים ולא בסוגיות חוצות גבולות וחובקות עולם כמו זו של אתרי המורשת. אף המנהל האזרחי נהג בעבר על פי הנחת יסוד זו, מכוח הדין ותחיקת הביטחון,⁵³ כאשר טיפל בסוגיות של זיהום אוויר וסילוק מפחמות משטחי A. אנו טוענים כי ההגנה על אתרי מורשת לאומיים ועולמיים איננה שונה מסוגיות "חוצות גבולות" אלו. כמו בסוגיות של איכות סביבה כך גם בסוגיית אתרי המורשת - האחריות אינה יכולה להיעצר בקו מדיני כזה או אחר.

51 סעיף 1 לתוספת 1, לנספח III: פרוטוקול בנושא עניינים אזרחיים, להסכם הביניים מיום 28.9.1995.
52 שם, סעיף 11(א).

53 לדוגמה "בקשת חופש מידע: סמכויות אזרחיות בשטח B - התייחסות מנהל"ז איו"ש" (סימוכין 41325), בעקבות בקשת חופש מידע - מתאריך 4.5.2017.

לבסוף, על פי החוק הבינלאומי, מדינת ישראל היא הריבון בשטחי יהודה ושומרון ואחראית העל על חבל הארץ הזה. לכן, אם הרשות הפלסטינית אינה עומדת בהתחייבויותיה המדיניות, חייבת מדינת ישראל - מכוח התפיסה הלוחמתית שאימצה, מכוח תחיקת הביטחון, מכוח החוק הבינלאומי, ובהתאם לאמנות הבינלאומיות שהיא חתומה עליהן - להגן על אתרי המורשת מפני פגיעה.

ג. חוסר עצמאות מקצועית וכפיפות לדירקטיבה צבאית

בפרק הקודם עמדנו על הכשלים המקצועיים בעבודתה של יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי בנושא אחזקת המידע ורישום נכסי המורשת. אחד ממקורותיו של כשל זה הוא היעדר עצמאות מקצועית הנובע מכפיפותה של יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה למנהל האזרחי - גוף צבאי היררכי המונע מאינטרסים שאינם קשורים לתחום הארכיאולוגיה והמורשת. לכאורה, המפקד הצבאי - שהוא הריבון בשטח - מסמיך את קציני המטה של המנהל האזרחי לשמש כנציגים של משרדי הממשלה, ולכן יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה הייתה אמורה להתנהל כגוף מקצועי רשמי - המקבילה לרשות העתיקות, שהיא גוף בעל עצמאות מקצועית בלתי תלויה במשרד ממשלתי. בפועל, הכפיפות של היחידה למפקד הצבאי באזור מכתיבה שיקולים מדיניים כמו הימנעות מחיכוך עם הרשות הפלסטינית ושמירה על השקט מול האוכלוסייה הפלסטינית, ושיקולים אלה מכתיבים לה כללי התנהגות - גם של "עשה" וגם של "אל תעשה". מכיוון שהם קודמים לשיקול המקצועי והאובייקטיבי שהיה אמור להנחות את קמ"ט ארכיאולוגיה, לא פעם קורה שטובת אתרי המורשת נפגעת. דוגמה מובהקת לכך היא החלטת המנהל האזרחי להחריג את כלל השטח הפלסטיני הבנוי מהכרזות על אתרי עתיקות - כדי להימנע מעימות עם הרשות הפלסטינית - אף שהדבר מנוגד לאינטרס הארכיאולוגי של שמירה על האתרים.

ד. היעדר אכיפה ושיפוט

משימתו של קמ"ט ארכיאולוגיה היא ניהול מדיניות העתיקות ביהודה ושומרון ואחזקתן. בהתאם לכך, היחידה מאוישת בידי אנשי מקצוע וארכיאולוגים מסורים, אלא שהללו אינם מצליחים למלא את תפקידם בתחום מניעת שוד והרס בצורה מספקת. כמה טעמים בדבר:

פערי כוח אדם ותקינה

היחידה סובלת מפערי כוח אדם עצומים שאינם מאפשרים לה לבצע את משימתה. בעוד שלרשותה של היחידה המקבילה ברשות העתיקות - היחידה למניעת שוד - עומדים כעשרים פקחים ואנשי צוות, הרי שעד לאחרונה, במשך שנים רבות, לתפקיד מניעת השוד ביהודה ושומרון הוקצה תקן של פקח יחיד, שתחום אחריותו השתרע על כל שטחי יהודה ושומרון - מעפולה ועד ערד. זאת ועוד, בפועל תקן בודד זה היה מאויש חליפות בלבד; וגם כשהיה מאויש - הוטלו על הפקח משימות אחרות שאינן קשורות לתפקידו המקורי. אומנם לאחרונה הכריז השר היוצא לירושלים ומורשת, רפי פרץ, על הוספת תקנים ליחידה, אולם גם אלו אינם מסוגלים לתת מענה להיקף המשימות הנדרש מול השטף העצום של עבריינות המורשת ביהודה ושומרון.

היעדר דירקטיבה ומשאבים

אף שנושא שוד העתיקות והרס אתרי המורשת אמור היה לעמוד בראש סדר העדיפויות של קמ"ט ארכיאולוגיה, הרי שבפועל מניעתם אינה מוגדרת על ידו כמשימה מרכזית. התבוננות בתחומי הפעילות המרכזיים של יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה מלמדת כי הנושא אינו נמצא בראש מעייניה, וממילא היא אינה מקצה לכך את המשאבים הנדרשים.

בניגוד למשימות השוטפות של היחידה - ביניהן ביצוע חפירות הצלה, חפירות שגרתיות, חתימה על תב"עות וסיוע בשחרור שטח לתשתיות בינוי ותנועה - שניתן להכניסן לתוך תוכנית עבודה סדורה, הטיפול בשוד הוא מהלך תגובתי שבהגדרתו הוא מפתיע ובלתי צפוי. מהלך זה מצריך יכולת תגובה מיידית עם היקף כוחות גדול, וכן מיומנויות מקצועיות של גלישה, הסתוות ותנועה שקטה, ויכולות חקירה וחישה אלקטרואופטית מתקדמות. הללו דורשות גם עבודת צוות גדולה. מיומנויות אלו אינן מצויות כנדרש ביחידת קמ"ט ארכיאולוגיה, שנוקקת כדבר שבשגרה לסיוע בכוח אדם מקצועי מרשות העתיקות או מסתייעת ביחידת האכיפה המרכזית של המנהל האזרחי. סיוע חיצוני זה איננו מספיק וגם לא תמיד זמין; והעובדה שקמ"ט ארכיאולוגיה אינו מסוגל לתת מענה למשימות שהן בליבת הפעילות שלו פוגעת ביכולת שלו לבצע את תפקידו.

היעדר סמכויות

בעוד ליחידה למניעת שוד ברשות העתיקות ישנן סמכויות שיטור של מעצר וחקירה וליווי עצמאי של כל מעגל האכיפה עד להרשעה, הרי שלפקחי יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי אין כמעט שום סמכויות. עד לשנת 2019 סמכויותיהם לבצע עיכוב עד לבואו של שוטר היו זהות לחלוטין לאלה של אזרח מן השורה,⁵⁴ וכל פעולת מעצר או חקירה נוספת יכלה להתבצע רק באמצעות המשטרה. בעקבות פעילות "שומרים על הנצח" הוציא אלוף פיקוד מרכז בשנת 2019 צו שהגדיל את סמכויות הפקחים והוסיף להם סמכות חקירה;⁵⁵ אך עדיין חסרות לפקחי היחידה סמכויות חיוניות כגון חיפוש ומעצר.

חשוב לציין בהקשר זה שהמשטרה, מצידה, אינה מופקדת על אכיפת עבריינות מורשת - מכיוון שזהו תחום עבריינות הדורש ידע מקצועי ספציפי. בתוך הקו הירוק היא אינה נדרשת לאכוף את חוק העתיקות, והיא מחילה סטנדרט זהה גם על שטחי יהודה ושומרון, תוך התעלמות מכך שליחידת קמ"ט ארכיאולוגיה - המקבילה ליחידה למניעת שוד ברשות העתיקות - לא מוקנות סמכויות שיטור זהות. כך קורה שמקרי עבריינות רבים בתחום המורשת ביהודה ושומרון אינם מגיעים למיצוי אכיפה, והשוודדים משתחררים לביתם מסיבות של עומס או חוסר פניות של המשטרה לטיפול ב"זוטות" מעין אלו. כתוצאה מכך, נפגעת ההרתעה ורבות מפעולות האכיפה שכבר נעשו אינן מבשילות לכדי הגשת כתב אישום, כל שכן לכדי הרשעה. גם מערכת השפיטה הצבאית, שמתמקדת בעבריינות טרור חמורה וסובלת מעומס כבד, משקיעה תשומת לב פחותה בעבריינות ה"קלה" לכאורה של שוד עתיקות, ונמנעת מהארכות מעצר של השוודדים, הנדרשות לשם המשך ביצוע הליכי חקירה.

יתרה מכך, גם במידה שעברייני המורשת מורשע, מושתים עליו עונשים קלים שאינם יכולים להתחרות עם ערכו הכספי של ממצא טוב, העשוי להגיע בשוק העתיקות לעשרות אלפי שקלים ואף למעלה מכך. לפיכך, גם כאשר נסגר המעגל (שכולל מעצר, חקירה, בניית תיק, הגשת כתב אישום, הרשעה, ענישה וחילוט), הרי שאין בעונשים הקלים המושתים על העבריינים - לרוב מאסר לפרקי זמן קצרים או קנסות נמוכים - כדי להרתיע אותם מלשוב לזירת השוד.

54 סעיף 75 לחוק סדר הדין הפלילי, עיכוב בידי אדם פרטי (תיקון מס' 1), התשנ"ז-1997.
55 צו בדבר חוק העתיקות (תיקון מס' 2) (יהודה ושומרון) (מס' 1812), התשע"ט-2019.

2. מעורבות הרשות הפלסטינית וגורמים בינלאומיים

כפי שראינו בפרקים הקודמים, 90% מהפגיעות באתרי המורשת ביהודה ושומרון נגרמו כתוצאה מעבודות בנייה, פיתוח ופריצת דרכים שנעשו בהוראה או ברשות של גורמים רשמיים ברשות הפלסטינית. חלק מן הפגיעות נעשו בידי גורמים פרטיים, באישור או בהעלמת עין של הרשות הפלסטינית, חלקן בידי הרשות עצמה - במסגרת המערכה המאורגנת על שטחי C⁵⁶ - וחלקן בשיתוף פעולה ביניהם. כאמור, אף שמדובר בהפרה בוטה של הסכמי אוסלו, מדינת ישראל איננה לוקחת אחריות על אתרי המורשת ואינה נוקטת שום צעד כלפי הרשות הפלסטינית בניסיון לבלום את פגיעתה המכוונת באתרים.

אף שמדובר בהפרה בוטה של הסכמי אוסלו, מדינת ישראל איננה לוקחת אחריות על אתרי המורשת ואינה נוקטת שום צעד כלפי הרשות הפלסטינית בניסיון לבלום את פגיעתה המכוונת באתרים.

פגיעות אלו של הרשות הפלסטינית באתרי המורשת נעשות במימון ובסיוע בינלאומי בהיקף נרחב. כך למשל, לצד המימון הבינלאומי הנרחב לפעולות ההשתלטות הישירות של הפלסטיניות על שטחי C⁵⁷ לאחרונה ביצעה הרשות עבודות פיתוח נרחבות בסבסטיה, תוך פגיעה אנושה בשרידיים במקום.⁵⁸ הפעולות בוצעו במימון ובסיוע של ממשלת איטליה, גוף רשמי של ממשלת בלגיה, ואונסק"ו - ארגון החינוך, המדע והתרבות של האומות המאוחדות - שאף התהדר בתרומתו לעבודות בשלט שהונף על בימת המכובדים ביום ההכרזה על האתר כאתר מורשת פלסטינית. למותר לציין כי הפגיעה באתרי המורשת מנוגדת לאמנת אונסק"ו ולערכי הארגון המוצהרים; וכן לאמנות בינלאומיות נוספות שאותן מדינות שממנות אותה ומסייעות לה, חתומות עליהן ומחויבות להן.

56 הסקר לא בחן לעומק את ההצלבה בין התוכנית הפלסטינית להשתלטות על שטחי C לבין הפגיעה באתרי מורשת, והדבר ייבחן בסקרים הבאים. עם זאת, התברר כי בכל מקום שבו נמצאה מגמת האצה בקצב הפגיעה בין השנים 2017-2019, מדובר באתר הנמצא באזור בעל חשיבות אסטרטגית לשליטה במרחב.

57 על תוכנית ההשתלטות הפלסטינית על שטחי C ראו יעקב אלירז, "לשמור על האינטרס הישראלי", **השילוח**, 15 (תשע"ט), עמ' 57-68; אברהם בנימין, יונה אדמוני וישי חמו, **מלחמת התשה: כך חותרת הרשות הפלסטינית להקמת מדינה ערבית בשטחי C**, ירושלים: תנועת רגבים, דצמבר 2019.

58 ראו לעיל בפרק ג'.

3. חרם אקדמי

גורם נוסף המאפשר את השוד והפגיעה באתרי המורשת באין מפריע הוא קיומו של חרם אקדמי שקט על חוקרים ישראלים, המונע מהם להפקטו לחפור באתרי מורשת ביהודה ושומרון ולכתוב עליהם. גופים אקדמיים מרכזיים בארצות הברית ובאירופה, כגון American Society of Overseas Research (ASOR) ו-Palestine exploration fund (PEF),⁵⁹ מחילים כיום על חקר מורשת ביהודה ושומרון פרקטיקה הדומה לאיסור הסחר ביהלומי דמים. גופים אלה אוסרים הצגת ופרסום מחקרים בכנסים ובכתבי עת בינלאומיים. מדיניות זו מעוגנת בהמלצות אמנת דלהי,⁶⁰ הקובעת, בין היתר, כי על מדינה כובשת להימנע מחפירות ארכיאולוגיות בשטח כבוש, אך דומה כי המלצה זו "נתפרה" למידותיו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני. שכן, היא מוחלת אך ורק על חוקרים ישראלים ולא על חוקרים פלסטינים, בנימוק שהחפירה מותרת לאוכלוסייה המקומית בלבד ואילו הישראלים מייצגים את הכוח הכובש ולפיכך אינם רשאים לבצע פעולות חפירה בשטח הכבוש. היישום המפלה אינו מסתפק בהבחנה בין חוקרים ישראליים לפלסטיניים וגולש גם להבחנה בין יהודים ללא יהודים. בכתב העת של PEF נקבע לאחרונה איסור על קבלת חומר אקדמי מחוקרים יהודים (!) הפועלים ביהודה ושומרון, בשל אי-התאמה למדיניות אונסק"ו.⁶¹

59 ראו לדוגמה בתיאור המדיניות של ASOR המופיע באתר האינטרנט שלו (asor.org/about-asor/policies/policy-on-professional-conduct/): "ASOR members endeavor to [...] protect archaeological heritage from adverse effects resulting from military actions, warfare, and local political instability, including support for the provisions of the Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its First Protocol [...] co-operate with competent national authorities of any occupied territory in which research is planned; they may consider for inclusion in ASOR publications and presentation venues research that has been undertaken in occupied territory and its contiguous waters as defined by customary international law when that research is required strictly to safeguard, record or preserve the archaeological heritage of the occupied territory, or when permission of the competent national authorities of the occupied territory has been obtained by the researcher"

60 אמנת דלהי, המלצות לעקרונות בינלאומיים ליישום בחפירות ארכיאולוגיות (אונסק"ו 1956).
61 Philip Davies, "The PEF and Perils of Neutrality: Or Standing in the Middle of the Road", *Palestine Exploration Quarterly*, 149 (2017), pp. 1–2: "[T]he City, is not, according to international law and international opinion, part of Israel and any excavation there contravenes the UNESCO the PEF therefore refuses to deal with the results of such activity. *Proposed contributions to the conference that discussed recent Jewish excavations in Jerusalem were therefore declined.* The scholars in question were informed that their papers could not be accepted, and the reason explained

**מאחורי מסך החרם
שיוצרים המוסדות
האקדמיים - שאמונים
על חקר האמת
וחשיפתה - מתרחש
פשע תרבותי והיסטורי
בקנה מידה בינלאומי
של השמדת מורשת.**

למעשה, חוקר המבקש לכתוב או להרצות בכנס בינלאומי על אתר ביהודה ושומרון נתקל בסירוב, וגם מסומן באופן אישי כך שמאמריו לא יפורסמו בכתבי עת אקדמיים נחשבים גם בעתיד. מכיוון שיש לכך השלכה ישירה הן על קידומו המקצועי של החוקר, הן על הכנסותיו, נוצרת מציאות שבה חוקרים מדירים את רגליהם מעיסוק באתרים ביהודה ושומרון.⁶² בידינו עדויות של חוקרים רבים בעילום שם החוששים לעתיד הקריירה שלהם ולפיכך אינם עוסקים באתרים שבתחומי

העניין המחקרי שלהם רק בשל הימצאותם ביהודה ושומרון. פועל יוצא של מצב עניינים זה הוא שאין כל עיסוק אקדמי במתרחש באתרי המורשת ביהודה ושומרון. כך, מאחורי מסך החרם וההשתקה שיוצרים המוסדות האקדמיים - שאמונים על חקר האמת וחשיפתה - מתרחש פשע תרבותי והיסטורי של השכחת והשמדת מורשת בקנה מידה בינלאומי.

62 יוצאים מן הכלל הם ארכיאולוגים המשתתפים בחפירות הצלה עבור יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה.

פרק חמישי: המלצות מדיניות - תוכנית חירום לאומית

וכח האמור בפרקים הקודמים ברי כי נדרשת - באופן מיידי ובהול - תוכנית חירום לאומית להפסקת הפגיעה באתרי מורשת לאומית ועולמית בשטחי יהודה ושומרון, הכוללת פעולה מערכתית מיידית לעצירת הפגיעה המתרחשת בשטח מדי יום - הן בשטחי C, הן בשטחי A ו-B - ושילוב זרועות בין-משרדי שיאפשר התמודדות יעילה בכל החזיתות: המשפטית, המדינית והמעשית.

1. עיקרי התוכנית המוצעת:

א. הקמת מנהלת אתרי המורשת ביהודה ושומרון במשרד ראש הממשלה, שתיקח אחריות מלאה על תכנון וביצוע תכנית החירום הלאומית, ותתכלל את כלל הפעולות הקשורות בנושא, הן מבחינה מקצועית הן מבחינה מנהלתית.

תפקידי המנהלת יהיו:

- (א) איסוף מודיעין על הפגיעה באתרי המורשת והגורמים המעורבים בה, לרבות גורמים בינלאומיים, מדינתיים ואזרחיים.
- (ב) גיבוש מדיניות לשמירה פעילה על כל אתרי המורשת ביהודה ושומרון, והנחיית כל רשויות המדינה לפעול על פיה.
- (ג) פיקוח על פעולות האכיפה.
- (ד) גיבוש סדר עדיפויות ארצי לטיפול במשאבי מורשת וטבע אשר יכוון לאזורים הנמצאים בסיכון גבוה, הכרזה מואצת על אתרים ארכיאולוגיים, שמורות טבע וגנים לאומיים והעברת ההמלצות לביצוע הגורמים הרשמיים.
- (ה) גיבוש תוכנית אסטרטגית להתמודדות עם תופעת השוד ולעקירתה מן השורש, כולל טיפול עומק בשרשרת הסחר.

בראש המנהלת יעמוד מנכ"ל משרד ראש הממשלה או מינוי מקצועי אחר של ראש הממשלה, ויהיו חברים בה: מנכ"ל משרד הביטחון, משרד התיירות ומשרד התרבות, ראש המנהל האזרחי, מתאם הפעולות בשטחים, נציג משרד המשפטים, נציג משטרת ישראל, נציג משרד הביטחון, מנכ"ל רשות הטבע והגנים, מנהל רשות העתיקות, והמועצה לשימור אתרים.

ב. העברת הסמכויות על אתרי המורשת ביהודה ושומרון לאחריות רשות העתיקות, והכפפת כלל הגורמים הפועלים בשטח אליה, הן מבחינה מקצועית הן מבחינה מנהלתית: יחידת קמ"ט ארכיאולוגיה במנהל האזרחי תהפוך למחוז ברשות העתיקות (בדומה למחוז ש"י במשטרת ישראל).

ג. אישור תוכנית חומש לשיקום, שימור ושחזור של אתרי המורשת שנפגעו, ובכלל זה פעולות גידור, החזקה זמנית והפקעה של השטח על פי חוק העתיקות.

ד. פיתוח תשתיות ונכסי מורשת לאומית ביהודה ושומרון: אצירת תכנים בעלי חשיבות היסטורית לאומית והנגשתם לציבור; שימור וחקר המגוון הביולוגי, החי והצומח של ארץ ישראל; עידוד מעורבות של גופים ורשויות העוסקים בנכסי מורשת לביצוע מחקרים ויזמויות בתחום והכשרת אנשי מקצוע העוסקים בתחום זה; הטמעת תוכני מורשת לאומית במערכת החינוך ובתוכניות פיקוד בצבא ההגנה לישראל.⁶³

ה. ביצוע חפירות הצלה באתרים ארכיאולוגיים ששטחם נפגע או שקיימת הערכה כי הם נמצאים בסיכון גבוה.

63 ראו ציוני הדרך, התוכנית הלאומית למורשת: <https://landmarks.gov.il/%D7%90%D7%95%D7%99> 3%D7%95%D7%AA

2. חקיקה ראשית

א. תיקון חוק העתיקות, התשל"ח-1978, וחוק רשות העתיקות, התשמ"ט - 1989: העברת סמכויות הטיפול והאכיפה באתרי המורשת והארכיאולוגיה ביהודה ושומרון לידי רשות העתיקות והיחידה למניעת שוד הפועלת במסגרתה.

ב. שוד עתיקות: מדינת ישראל נמצאת באחד האזורים העשירים ביותר מבחינת מורשת היסטורית עולמית, ולכן היא משמשת כר נרחב למעשי פשיעה וסחר בלתי חוקי בעתיקות. נכון להיום, המדינות היחידות במזרח התיכון המאפשרות סחר בעתיקות הן איחוד האמירויות ומדינת ישראל. סחר זה פוגע אנושות במדע הארכיאולוגיה, מונע ממנו להגיע לחקר העבר ומביא לאובדן נכסי התרבות האנושית לנצח. לפיכך יש לבצע תיקוני חקיקה כדלהלן:

(א) איסור סחר בעתיקות: השוואת החקיקה הישראלית לזו המקובלת במדינות האזור ובמדינות מתקדמות אחרות ותיקון חוק העתיקות, התשל"ח-1978, כך שייאסר באופן מוחלט כל סוג של סחר בעתיקות בישראל וביהודה ושומרון.

(ב) תיקון חוק העונשין כך שתוחמר הענישה בגין פשעים נגד המורשת, מסוג "עוון" לסוג "פשע", וקביעת סף עונש מינימלי. הענישה תהיה הולמת לפוטנציאל הכספי של הרווח מממצאים באתר מקטגוריה ז.

(ג) הרחבת סמכויותיהם של גורמי האכיפה והשוואת ארגז הכלים שלהם לטיפול בעברייני מורשת סדרתיים לזה של גורמי מערכת הביטחון (כגון שב"כ וצה"ל), למשל בתחום האיכון הסלולרי והעברת מידע לרשויות האכיפה על עבריינים.

3. אכיפה, סמכויות וענישה

- א. שיתוף פעולה של כלל גופי הביטחון בשטח ושיתוף מתנדבים "נאמני מורשת".** בשל הכמות העצומה של אירועי השוד וריבוי העבריינים, אכיפה אפקטיבית מחייבת להטמיע את הטיפול בסוגיה בסדר היום של גופי השטח האחרים: יחידות צבא (המתאמנות באזור או מבצעות בו פעילות ביטחון שוטף), כוחות משטרה ומג"ב, ואנשי מנהל; כל גורם בעל יכולת אכיפה המסתובב בשטח יהיה מודע למאפייניה של עבריינות המורשת ויפעל לעצירתה באופן יזום ותגובתי. כמו כן יש לקדם ולאפשר מעורבות מתנדבים אזרחיים, בדומה למשמר האזרחי או למתנדבי מג"ב, שיסייעו בפיקוח וישמשו כמכפיל כוח לגורמי האכיפה.
- ב. ארגו כלים בחקיקה לאכיפה אפקטיבית.** יש לפעול להסדרת סמכויות שיאפשרו אכיפה אפקטיבית לפי מאפייני הפגיעה בשטח. במקרה של עבודות פיתוח המסכנות את האתר, תתבצע עצירה מיידית של פעולות הפיתוח, החרמת כלים, סילוק מידי של המבנים (במידה שקיימים), וגביית העלות המלאה של תיקון הנזק באתר.

4. טיפול ממשלתי במעורבות גורמים זרים

- א. פעילות דיפלומטית ומשפטית.** תביעה רשמית של מדינת ישראל מהממשלות המעורבות בפגיעה באתרי המורשת להפסיק פעילות זו באופן מידי, הן בשם החוק הישראלי, הירדני והבינלאומי, הן מכוח מחויבותן של מדינות אלו לאמנות בינלאומיות בתחום שימור מורשת. זירות התדיינות אפשריות הן מערכת המשפט הישראלית או בית הדין הבינלאומי, וכן מערכות המשפט באותן מדינות עצמן הפועלות בניגוד לחוק ולמשפט המקומי הנוהג בהן.
- ב. חשיפת הגורמים הבינלאומיים - מדינתיים ואזרחיים - שמעורבים בפגיעה באתרי המורשת באמצעות מערך ההסברה הלאומי, והעלאת הנושא למודעות בינלאומית.**

ג. עצירת שרשרת המימון. על גופי הביטחון לפעול לחשיפת שרשרת המימון והאופן שבו מנותבים הכספים המופנים - באופן ישיר או עקיף - לפעולות הפוגעות באתרי מורשת, הן כשמדובר בעבודות בינוי וחקלאות, הן כשמדובר בתכנון אזורי ומרחבי לצורך מטרות פוליטיות פלסטיניות.

ד. פעילות בינלאומית ומאמץ הסברה. קידום קמפיין הסברה בינלאומי בנושא אתרי מורשת, אשר יציג את הקריטריונים האובייקטיביים המחמירים שלפיהם פועלות מדינת ישראל והיחידות המקצועיות הכפופות לה בנושא, וייתן מענה לקמפיין ההשחרה שמנהלים ארגוני השמאל נגד מדינת ישראל, שבמסגרתו הם מאשימים אותה בארכיאולוגיה מוטה-פוליטית. במקביל, יש לפעול במוסדות האו"ם לגינוי הגופים והמדינות המעורבים בפגיעה באתרי מורשת בשטחי יהודה ושומרון.

5. שדה אקדמי: עידוד מחקר והפסקת החרם

- א. מאבק דיפלומטי בחרם הבינלאומי על חוקרים ביהודה ושומרון.**
- ב. עידוד חקר אתרי המורשת ביהודה ושומרון,** ובכלל זה ביצוע סקר מקיף של אתרי המורשת, מצב הפגיעה בהם, מעקב שוטף אחר מצבם ופרסום הממצאים.
- ג. עידוד שיתופי פעולה בינלאומיים ביהודה ושומרון:** הקמת קרן מדעית ייחודית, עידוד ותמיכה בכנסים בינלאומיים שמתקיימים בארץ ובפרסום מחקרים מדעיים בתחום הארכיאולוגיה ביהודה ושומרון.

משה גוטמן

יו"ר המרכז להגנת עתיקות ישראל (Israel Heritage Preservation Center), סרן (במיל'), בוגר תואר ראשון ושני בעבודה סוציאלית (Msw), יזם ויועץ לפרויקטים לאומיים.



גיא דרך

מנהל הפעילות בארגון "שומרים על הנצח". סטודנט לתואר ראשון במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ובמחלקה ללימודי מזרח תיכון באוניברסיטת בראילן.



איתן מלט

לשעבר מנהל הפעילות בארגון "שומרים על הנצח"; זכיום רכז אזור יהודה ושומרון בתנועת רגבים. סרן (במיל'), בוגר תואר ראשון במשפטים, המתמחה בתחום מקרקעין ביהודה ושומרון.



פורום שילה הוא מכון מחקר ומדיניות להתיישבות, הפועל לחיזוק, פיתוח והרחבת ההתיישבות היהודית בכל חלקי הארץ.

